

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. IX. 2023.

Prihvaćeno: 25. IX. 2023.

UDK
94(497.5:497.6)*1941/1945“
32Svježić, O.
344.3(497.5)*194/195“<https://doi.org/10.33604/sl.18.34.1>

Presuda prijekomu sucu – sudbina ustaškoga dužnosnika Oktavijana Svježića

Mario Stipančević Hrvatski državni arhiv, Zagreb
mstipanceciv@arhiv.hr

SAŽETAK: Iako se radilo o relativno visokome dužnosniku pravosuđnoga i sigurnosnog sustava Nezavisne Države Hrvatske (NDH), sudbina Oktavijana Svježića dosada nije bila cjelovitije zabilježena. Javnosti su bili poznati isključivo oskudni i nepotpuni podatci o njegovu profesionalnome djelovanju, dok se o privatnome životu, uključujući pritom čak i informacije o rođenju i smrti, nije znalo mnogo. U potonje se posebice mogu uključiti i činjenice o njegovu podrijetlu, zbog kojega je – među ostalim – i zaslužio opširniju raspravu.

Svježić je još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije postao pouzdanim članom proustaških organizacija, održavajući bliske kontakte s istaknutim članovima pokreta, što ga je kao mlada i perspektivna pravnik poguralo u državnu službu odmah po uspostavi endehazijskoga režima. Prvo kao tajnika prvoga povjerenika NDH za Bosnu i Hercegovinu, zatim, u ljeto 1941., kao člana Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu te, početkom 1942., namještanja u Ustaškoj nadzornoj službi (UNS). U potonjoj se sastavnici sigurnosnoga aparata istaknuo posredovanjem u nabavci oružja i streljiva za domobranske i ustaške postrojbe prilikom prodora na Drinu u zimu 1941/42., a zatim i u zloglasnoj akciji u Srijemu u ljeto 1942., da bi se nakon istupanja iz službe, djelomičnoga odsluživanja vojnoga roka i rada u očevu privatnome poduzeću u kolovozu 1944. ponovno vratio u državnu službu kao sudac ili predsjednik (prijekih) vojnih sudova u Sarajevu, djelujući na tim pozicijama sve do raspada NDH.

Po povlačenju domobranskih i ustaških postrojbi, prvo iz Sarajeva, a nedugo nakon toga i iz Zagreba, razoružan je na jugoslavensko-austrijskoj granici, da bi se zatim potajice odlučio vratiti u rodni grad, u kojemu je ostavio suprugu i roditelje. Uhićenju u svibnju 1947. prethodilo je dvogodišnje skrivanje pred komunističkim vlastima, koje su ga u međuvremenu u odsutnosti osudile na dvadesetogodišnje robljanje zbog počinjenih ratnih zločina. U zatvorima je proveo sljedeće četiri godine, pišući izvještaje o sudjelovanju u ratnim zbivanjima kao i o osobama s kojima je surađivao. Napokon, u postupku pred zagrebačkim Okružnim sudom koncem 1950. osuđen je na smrtnu kaznu te je strijeljan na zagrebačkome Mirogoju u ožujku 1951.

Ključne riječi: Oktavijan Svježić; »Muci« Frischmann; biografija; Nezavisna Država Hrvatska; pokretni prijeki sud; Ustaška nadzorna služba

 <https://orcid.org/0000-0002-4451-7699> [Mario Stipančević]

1. Sud vremena

Mjesec dana nakon osnivanja prijekih sudova,¹ Zakonskom odredbom od 24. lipnja 1941., unutar pravnoga sustava Nezavisne Države Hrvatske (NDH) utemeljeni su pokretni prijeki sudovi. Za razliku od prijekih sudova kojima se teritorijalna nadležnost poklapala s područjem pojedinoga sudbenog stola, pokretni su prijeki sudovi imali nadležnost na cjelokupnome državnom teritoriju, a mjesnu je određivao ministar pravosuđa i bogoštovlja posebnom odredbom – što je u praksi značilo da se pojedini pokretni prijeki sud premješta po potrebi, u svakom konkretnom slučaju u drugo mjesto. Prvi je pokretni prijeki sud osnovan istoga dana kada je bila donesena i odredba o osnivanju pokretnih prijekih sudova, i to u Zagrebu, da bi sredinom srpnja bio utemeljen i u Sarajevu. Nedugo zatim slijedilo je osnivanje još triju takvih sudova u Zagrebu te po jednoga u Banjoj Luci, Bihaću, Brčkom, Derventi te Višegradu, tako da ih je na čitavome državnom području djelovalo ukupno deset.²

Nadležnost pokretnoga prijekog suda bila je šira od nadležnosti prijekoga suda pa je na dan donošenja zakonske odredbe obuhvaćala 27 kaznenih djela staro-jugoslavenskoga Kaznenoga zakona iz 1929., dakako donekle prilagođenih novim političkim prilikama. Tako je, ukratko govoreći, taj sud bio mjerodavan za djela usmjerena protiv opstanka države, javno izlaganje poruzi i uvredi poglavnika, zlostavljanje službenika, nasilje u gomili, paljevinu imovine s težim posljedicama, uporabu eksplozivnih naprava, uzrokovanje opasnosti ili smrti opasnim radnjama, ugrožavanje i ometanje svih oblika prometa, sabotaze na vodovodnim, električnim, plinskim i drugim instalacijama te razbojništvo s krađom ili umorstvom kao posljedicama. Osim navedenih kaznenih djela preuzetih iz zakona donesenog 1929., u nadležnost pokretnih prijekih sudova ušla su i neka nova poput pružanja pomoći osobama osumnjičenim za postupanje po ranije spomenutim kaznenim djelima te odbijanja predaje oružja nakon poziva vlasti.³

U postupcima pred pokretnim prijekim sudovima, kao i kod prijekih sudova, upotrebljavao se *Zakonik o kaznenom sudbenom postupku* iz 1929., ako posebnom odredbom nije odlučeno drukčije. To je značilo da je prema propisanim odredbama rasprava započinjala usmenom optužbom državnoga tužitelja, pri čemu je optuženi morao imati branitelja, ali je njegov utjecaj bio upitan budući da se postupak usmjeravao na to da djelo bude dokazano, a odmah nakon rasprave sud je na tajnoj sjedni-

¹ In memoriam Marko Petrak.

² Nikolina Srpak, »Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)«, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13, 2, 2006, str. 1133. Usp. i Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske (Drugo, dopunjeno izdanje s koloriranim prilogom Ikonografija)*, Zagreb, Naklada P.I.P. Pavičić, 2002, str. 177.

³ Srpak, str. 1133–1134.

ci donosio presudu koju je zatim javno proglašavao. U slučaju da je optuženik bio proglašen krivim izricala mu se smrtna kazna strijeljanjem, a presuda je odmah po izricanju postala pravomoćnom i izvršnom, jer protiv nje nije bio dopušten nikakav pravni lijek. Kazna strijeljanjem u pravilu se provodila tri sata nakon donošenja presude. U odlukama prijekih i pokretnih prijekih sudova načelno nisu vrijedile ni molbe za pomilovanja pa su kazne proglašene na ovim specijalnim sudovima zapravo bile neopozive.⁴

Kao sudac (pokretnih) prijekih sudova svojedobno je djelovala i središnja figura ovoga prikaza – Oktavijan Svježić, odnosno »Muci« Frischmann – kako ga se (je li i s potpunim pravom?) znalo nazivati u rijetkim publicističkim prilozima.⁵ On je, međutim, osim što je naredbom ministra pravosuđa i bogoštovlja od 14. srpnja 1941. doista imenovan »kao ustaša za člana vijeća Pokretnog prijekog suda u Sarajevu«,⁶ sličnu zadaću obnašao i prije samoga rasapa NDH, odigravši u međuvremenu i značajne uloge unutar endehazijskoga sigurnosnog aparata. Ni jedna od potonjih, doduše, za ono malo površnih poznavatelja njegove javno dostupne biografije u koje je spadao i autor ovih redaka, izgleda nije bila dovoljno zvučna da poveže toga navodnog židovskoga obraćenika s ustaškim habitusom, kao što je to učinila navedena služba u prijekim sudovima. O tim će se dužnostima, kao uostalom i o Svježićevu djelovanju na mjestu suca prijekih sudova u Sarajevu, poslije detaljnije govoriti, dok će se u sljedećim retcima pokušati utvrditi najvažnije sastavnice njegovih obiteljskih veza te podrijetla koje ga je, među ostalim, i učinilo vrijednim iscrpnijega istraživanja.

Naposlijetku valja spomenuti da je pri pisanju ovoga priloga ponajviše korištena deskriptivna metoda, koja omogućuje prilično precizan uvid u prošla zbivanja, unatoč njezinoj posljedičnoj i neizbježnoj mikrohistoriografskoj uokvirenosti. Za nadati se da detaljno prikazivanje naoko možda i nevažnih zbivanja ili društvenih veza u konačnici nije naškodilo širemu pogledu na promatrano razdoblje, pripomažući pritom njegovu boljem razumijevanju.

2. Židovski geni

U svakom slučaju, i kako je već ranije govoreno, Svježić je u ono malo radova koji su ga spominjali svrstavan u (ne)rijetke visoke dužnosnike NDH koji su bili ili podrijetlom ili u rodbinskim vezama s osobama židovskoga podrijetla. Poput Slavka Kvater-

⁴ Isto.

⁵ Usp. »Svježić, Oktavijan (Frischmann, Muci)«, <https://zbl.lzmk.hr/?p=2465> (pristupljeno 13. V. 2023); Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: Novi liber i Židovska općina, 2001, str. 621–622.

⁶ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Služba državne sigurnosti Republičkoga sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, HR-HDA-1561, br. 013.1.13., str. 336. Podučeno u izvorniku.

nika, oženjenoga polužidovkom, Eugena »Dide« Kvaternika, koji je slijedom spomenutoga baštinio židovske gene, Milovana Žanića, oženjenoga za Židovku Almu, djev. Stöger, te Vilka Lehnera, Roberta Vilčeka, Davida Karlovića, Ljubomira Kremzira, Viktora Gutmana, Davida Sinčića, Ernsta Bauera i Ive Korskog, koji su bili židovskoga podrijetla. Iako je u tim često neprovjerenim nabranjima znalo biti netočnih podataka, u nekim su se slučajevima (a tomu će posvjedočiti i Svježićeve primjer) tvrdnje pokazale barem donekle istinitima, pa se ne može potpuno promašenim držati ni poslijeratni stav svojedobno visokoga diplomata NDH Vladimira Židovca da je »[z]animljivo da su mjere protiv Židova, tako strašne i okrutne mjere, smislili i skovali mozgovi ljudi koji su osobno bili povezani sa Židovstvom«.⁷

Za Svježića se još u predratnim vremenima govorilo da potječe iz židovske obitelji i da se nekoć prezivao Frischmann te da je »u židovskim studentskim krugovima potkraj tridesetih bio ismijavan zbog negiranja svoga židovstva«. Barem je tako tvrdio Stjepan Steiner, također Židov, poslije jugoslavenski general, Titov osobni liječnik i znameniti kardiolog.⁸ Iako se Steiner točno prisjećao da su Oktavijana prijatelji i kolege zvali »Muci« i da je imao židovske pretke, činjenice vezane uz njegovo podrijetlo nisu posve jednostavne za razlaganje. Zapravo podatci upućuju na to da su daleke od bilokakva naprasna prozelitizma, uvjetovanoga društvenim i političkim lomovima koncem tridesetih i početkom četrdesetih godina XX. stoljeća, iako su Svježića čak i poslijeratni komunistički isljednici u nekim dokumentima nazivali »Frišmanom«, želeći mu na taj način valjda dodatno otežati položaj pred sudom, izravno ga kao negdašnjega ustaškog dužnosnika povezujući sa židovstvom, upućujući time na njegov tobože prijetvorni karakter.⁹

Jer Oktavijan, odnosno »Muci«, kako su ga uistinu prema njegovu osobnome svjedočenju nazivali poznanici,¹⁰ prema dostupnim arhivalijama sudeći, nikada nije nosio prezime Frischmann ili Frišman. Taj navodni »pokršteni J[e]vrej rodom iz Pešte«¹¹ rođen je u Zagrebu u jeku Prvoga svjetskog rata, 28. prosinca 1916., kao zakoniti sin Stjepana Žige Svježića, tada ravnatelja I. hrvatske stolarske i tapetarske udruge te Štefanije, djev. Zagota, koji su u to vrijeme stanovali u Nikolićevoj ulici 4. Pri krštenju djeteta u zagrebačkoj crkvi sv. Marka obavljenom nekoliko dana po rođenju,

⁷ Goldstein, str. 621; HR-HDA-1561, br. 013.0.56., str. 138.

⁸ Prema Goldstein, str. 621.

⁹ Državni arhiv u Zagrebu (dalje DAZG), Okružni sud u Zagrebu, HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 2, 180, kut. 923.

¹⁰ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 2, kut. 923.

¹¹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 180, kut. 923.

8. siječnja 1917., oboje roditelja zabilježeni su kao rimokatolici.¹² Štoviše, Oktavijanovi su majka i otac deset godina prije, 30. rujna 1907., i vjenčani u spomenutoj crkvi po rimokatoličkome obredu. Tada je u matici vjenčanih zabilježeno da je Stjepan Žiga, rođen u Prijedoru 6. kolovoza 1880., bio sin Josipe (Kornelije), djev. Paska, također rimokatolkinje (ime oca ostalo je nezabilježeno!), dok je njegova odabranica, Bjelovarčanka Štefanija rođena u braku rimokatolika, postolara Eduarda Zagote te Barbare, djev. Lončar.¹³ Oktavijan je imao sestru Mariju Renatu, rođenu 17. lipnja 1910. te brata Velimira koji je na svijet došao 7. studenoga 1918.¹⁴ Starijega brata Kornelija, rođenog 21. rujna 1908., nikada nije upoznao jer je ovaj preminuo kao osmogodišnjak 22. studenoga 1916. od zastoja srca,¹⁵ čime je (ne)sretna obitelj u kratkome razdoblju pokopala jedno i dobila drugo dijete.

Već je iz gornjih redaka vidljivo da je tobožnji »Muci Frischmann« rođen kao Oktavijan Svježić te da je kršten po rimokatoličkome obredu kojemu su u vrijeme njegova rođenja, a i znatno prije, pripadali i njegovi roditelji. Kao i on, s prezimenom Svježić rođena su, i krštena u rimokatoličkoj vjeri, i dva njegova brata te sestra. Mati mu je nedvojbeno potjecala iz rimokatoličke obitelji koja sa židovstvom nije imala nikakve veze i već bi sama to, ako se u obzir uzme činjenica da se židovstvo nasljeđuje matrilinealno, odnosno isključivo po ženskoj – majčinoj – biološkoj liniji,¹⁶ bilo dovoljno da Oktavijana ne uzimamo za pripadnika te etnije. Uz to ni on ni ostala djeca njegovih roditelja niti po *Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti* nisu spadali u nearijce,¹⁷ iako su, svemu usprkos, u sebi nosili i nemali udio židovskih gena.

Kako bi se to i dokazalo, potrebno je vratiti se k Oktavijanovu ocu Stjepanu Žigi rođenome, kako je već rečeno, u Prijedoru 1880. On je 12. rujna 1907., dakle neposredno prije vjenčanja za Štefaniju Zagota, kršten u zagrebačkoj crkvi sv. Marka u dobi od 27 godina. U maticu rođenih mu je kao roditelj, kao i pri nešto kasnijoj ženidbi, upisana samo majka Josipa Kornelija Paska, dok otac nije spomenut pa je tako

¹² Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji, HR-HDA-1448, ZM-34C/660, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1915-1917. Usp. i Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne Republike Hrvatske, HR-HDA-313, 9. 339. Javor d.d, tvornica umjetnog pokućstva (prije: I. hrvatska stolarska i tapetarska udruga), Zagreb, kut. 437.

¹³ HR-HDA-1448, ZM-34C/665, Zagreb, župa sv. Marko, MKV 1905-1911.

¹⁴ HR-HDA-1448, ZM-34C/659, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1910 i ZM-34C/661, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1918-1920.

¹⁵ HR-HDA-1448, ZM-34C/658, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1908-1909 i ZM-34/346, Zagreb, župa sv. Marko, MKU 1915-1918.

¹⁶ Usp. npr. »Jesam li Židov/ka i što učiniti kad saznam odgovor«, <https://zidovi.hr/jesam-li-zidov-ka-i-sto-uciniti-kad-saznam-odgovor/> (pristupljeno 17. V. 2023).

¹⁷ Točka 2 spomenute zakonske odredne, naime, govori da se: »[o]sobe, koje pored arijskih predaka imaju jednog predka drugog koljena Židova ili drugog europskog nearijca po rasi, izjednačuju [...] s obzirom na sticanje državljanstva s osobama arijskog porijekla«. Usp. *Hrvatski narod*, 1. V. 1941, str. 1.

Stjepan Žiga zaveden kao njezino nezakonito dijete.¹⁸ Međutim, čini se da to ipak – barem po drugim uzusima – nije bio. Njegova starija sestra Gizela, rođena u Banjoj Luci 8. studenoga 1878. krštena je u katoličkoj vjeri u crkvi sv. Marka 18. travnja 1898., a tom je prigodom u maticama kao njezin zakoniti otac naveden trgovac Marko Frischmann zajedno s majkom Kornelijom »r. Paškay«, »izrael.[cima]«. ¹⁹ Nešto više od mjesec dana poslije, 26. svibnja 1898., i mlada Stjepanova sestra Otilija Sidonija, rođena 10. ožujka 1882. u Sisku i zavedena u tamošnjoj »Izrael.[skoj] crkv.[enoi] obć[ini]«, krštena je u rimokatoličkoj vjeri. I njoj su kao otac i majka navedeni »izrael.[ci]« Marko Frischmann i Kornelija »r. Paškay«. Nedvojbeno je i to da su se i Gizela i Otilija Sidonija do 1907. doista prezivale Frischmann te da su 1907. prezime promijenile u Svježić.²⁰ Stjepan Žiga je tada također promijenio prezime u Svježić, a isto su učinili i braća Juraj Rudolf, rođen u Banjoj Luci 16. travnja 1885., a u katoličanstvu kršten 11. kolovoza 1907., te Marko Guido, rođen u istome bosanskom gradu 16. srpnja 1887., a kršten 18. svibnja 1907.²¹ Za razliku od sestara Gizele i Otilije Sidonije, trojica su braće u maticama bili vođeni isključivo pod majčinim prezimenom »Paska«.

Međutim, to nije i kraj zamršenosti vezanih uz ovu obitelj. Otilija Sidonija i Gizela su, naime, prema odluci Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju te Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu iz rujna, odnosno listopada 1903., proglašene nezakonitim kćerima rimokatolkinje Josipe Kornelije Paska, rođene 24. listopada 1845. u župi Puztafödemes (danas Pusté Úľany u jugozapadnoj Slovačkoj), zakonite kćeri Dragutina Paske i Celestine, djev. Gioso, »koja je bila sklopila u Gracu g. 1873, izjavivši prethodno se bezvjerkinjom, građansku ženitbu sa Jurajem Senićem, preminulim dne 27. ožujka 1876. u Zagrebu«. ²²

Josipa Kornelija imala je još nekoliko starije djece. Sin Juraj kršten je 1. rujna 1866., kći Emilija rodila se 3. svibnja 1868., a Kornelija 20. veljače 1871. U maticama je pored svih spomenutih upisa samo Josipa Kornelija zabilježena kao roditelj pa su stoga i djeca zavedena kao nezakonita, iako je u naknadno upisanoj svećeničkoj opasci zabilježeno da je »Juraj Senić želio (...) biti upisan kao roditelj«. ²³ Jesu li ta djeca bila doista izvanbračni potomci Josipe Kornelije ili su samo tako pribilježeni jer par nije

¹⁸ HR-HDA-1448, ZM-34C/658, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1906-1907.

¹⁹ HR-HDA-1448, ZM-34C/093, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1895-1898.

²⁰ Isto.

²¹ HR-HDA-1448, ZM-34C/658, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1906-1907.

²² HR-HDA-1448, ZM-34C/1203, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1950-1857. + ispravci R, V, U 1889-1929, ispravak 497. Usp. i Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje NAZG), Nadbiskupski duhovni stol, NDS, 4666/1903 te NAZG, Župski arhiv Zagreb – Gornji Grad, Sveti Marko, ŽASM, Predmetni spisi: Ispravci i pozakonjenja 1900-1907, br. 3834/1903.

²³ HR-HDA-1448, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1966-1878. Usp. i NAZG, ŽASM, Predmetni spisi: Prijelazi 1889-1904, br. 3834/1903.

bio crkveno vjenčan nije poznato. Ako se smije nagadati, vjerojatno će se raditi o ovome drugom jer se Josipa Kornelija, kao što je već ranije spomenuto, za Jurja Senića civilno udala tek 1873. Uostalom, ni spomenuto po crkvenim uzusima nije bilo dovoljno da se djeca priznaju zakonitima. Zanimljivo je i to da su Juraj, Emilija i Kornelija 1903., istom odlukom Nadbiskupskoga duhovnog stola kojom su Otilija Sidonija i Gizela proglašene nezakonitim kćerima, zatražili da im se kao majka umjesto Kornelije (Cornelie) Paskay upiše Josipa Paska, pri čemu se promjena dogodila samo u hrvatskoj inačici imena.²⁴

Zbog moguće zbrke s imenima i prezimenima djece možda nije na odmet sažeti da je Josipa Kornelija Paska (Paskay, Paškay) imala djecu iz dvaju brakova. U prvome (civilnom) s Jurjem Senićem dobila je sina Jurja, te kćeri Emiliju i Korneliju, a u drugome (vjerojatno sklopljenom po židovskome obredu) s Markom Frischmannom Gizelu, Stjepana Žigu, Otiliju Sidoniju, Jurja Rudolfa i Marka Guida.

Malo je sumnje da su sva djeca Josipe Kornelije i Marka Frischmanna nosila očevo prezime, iako to izravno dokazati možemo samo za Gizelu i Otiliju Sidoniju.²⁵ Naime, već je spomenuto da je ostalo zabilježeno, a to u našem slučaju i jest najvažnije, da su sva djeca rođena u vezi Marka i Josipe Kornelije 1907. promijenila prezime. Tako je Stjepanu Žigi i njegovu bratu Jurju Rudolfu Odjel za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u rujnu, odnosno listopadu 1907. dozvolio »da može svoje dosadašnje prezime promijeniti u „Svježić“, – te odredio, da se imade on i njegovi zakoniti potomci u buduće dozvoljenim mu ovim novim prezimenom služiti.«²⁶ Slično su iste godine učinili i ostala braća i sestre.²⁷ Imajući u vidu spomenuto, bilo bi pogrešno pretpostaviti da su svi oni zatražili promjenu prezimena u Svježić, što je nedvojbeno samo prijevod izvornoga njemačkoga prezimena na hrvatski jezik, da ga svi i prije nisu nosili, iako je u sačuvanim katoličkim maticama uz Stjepana Žigu, Jurja Rudolfa te Marka Guida, kako je već rečeno, bilo zabilježeno samo majčino prezime Paska. Nažalost, ni jedan sačuvani dokument ne govori o razlozima zbog kojih su braća i sestre posegnuli za promjenom prezimena, iako se najvjerojatnije radilo samo o po-

²⁴ HR-HDA-1448, ZM-34C/1203, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1950-1857 + ispravci R, V, U 1889-1929, ispravak 496. Usp. i NAZG, ŽASM, Predmetni spisi: Prijelazi 1889-1904, br. 3834/1903.

²⁵ Vidjeti izvadak iz matice rođenih Austrougarske židovske vjerske zajednice u Banja Luci, kojim se potvrđuje da je Gisella Frischmann, kći Marcusa Frischmann i Cornelie (Kornelije), djevojačkog prezimena Paškay, rođena 8. studenoga 1878. u Banjoj Luci. NAZG, ŽASM, Predmetni spisi: Prijelazi 1889-1904., br. 4782/1897 i HR-HDA-1448, ZM-34C/093, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1895-1898.

²⁶ HR-HDA-1448, ZM-34C/1203, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1950-1857. + ispravci R, V, U 1889-1929, ispravci 618 i 619. Podvučeno u izvorniku. Usp. i NAZG, ŽASM, Predmetni spisi: Ispravci i pozakonjenja 1900-1907, br. 4277/1907 te NAZG, NDS, br. 5526/1907, 5528/1907.

²⁷ Usp. i NAZG, ŽASM, Predmetni spisi: Ispravci i pozakonjenja 1900-1907, br. 4574/1907, 4788/1907 te NAZG, NDS, br. 456/1907, 5527/1907.

sljedici prelaska na katoličanstvo, a u slučaju Stjepana Žige i skoroga vjenčanja sa Štefanijom Zagota.

Kakogod bilo, iz svega gore navedenoga slijedi da usmena predaja, kao i poneki službeni dokument koji o Oktavijanu Svežiću govori kao o Frischmannu (ili Frišmanu), iako nisu činjenično točni jer »Muci« nikada nije uistinu nosio to prezime, sadržavaju zrno istine, budući da je malo dvojbe da je do 1907. prezime Frischmann nosio njegov otac Stjepan Žiga, baštineći ga od svojega oca, Oktavijanova djeda, Marka. Za potonjeg nažalost nije moguće utvrditi gdje je i kada rođen, odnosno kada je preminuo i otkuda su se oni ili njegovi predci doselili prvo u Bosnu, a zatim i u Hrvatsku. Isto tako, nepoznatima su ostali i odnosi između Oktavijanovih bake i djeda, koji su također mogli biti uzrokom kasnijega prelaska djece na katoličanstvo i promjene prezimena, iako to na temelju trenutačno raspoloživoga arhivskog gradiva spada u područje pukoga nagađanja.

3. Javor d. d.

Oktavijanov otac Stjepan Žiga nesumnjivo je bio sposoban gospodarstvenik. Nakon gimnazijske mature i obrazovanja na Trgovačkoj akademiji, odnosno – u vrijeme njegova pohađanja – Višoj trgovačkoj školi u Zagrebu,²⁸ u dobi od dvadesetak godina postao je ravnateljem već ranije spomenute I. hrvatske stolarske i tapetarske udruge, osnovane 1901., a u sudski registar upisane sljedeće godine. Je li se odmah po osnutku toga udruženja nalazio na mjestu ravnatelja nije posve sigurno, ali jest sigurno da je to bio šest godina poslije kada je prigodom vjenčanja koncem rujna 1907. u maticama zabilježen kao »ravnatelj stolar.[ske] udruge«. Pomalo je začuđujuće, iako ne i posve nevjerojatno, da je u ranoj dobi uspio polučiti tako značajne poslovne uspjehe. Možda je u ishodištu ipak stajalo iskustvo i kapital njegova oca, Oktavijanova djeda, Marka Frischmana, koji se bavio trgovinom, a takvu će praksu u svojim poslovnim pothvatima poslije nastaviti i Stjepan Žiga. Što god od toga bilo istinom, neprijeporna je činjenica da se I. hrvatska stolarska i tapetarska udruga održala do raspada Austro-Ugarske Monarhije i da je od 31. prosinca 1918. nastavila djelovati s promijenjenim nazivom i ustrojem kao »T. T. Javor d. d.«. Pretvaranjem u dioničko društvo postala je i većinskim vlasništvom Stjepana Žige, koji je došao u posjed najvećega dijela dionica društva.²⁹

²⁸ Okružni narodni sud za grad Zagreb, HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 8, kut. 107.

²⁹ Industrijska komora u Zagrebu, HR-HDA-597, 3.3.4.10.3.4. Javor d. d., kut. 23. Stjepan Žiga je u prosincu 1945. od ukupno 16 000 dionica tvrtke posjedovao njih 15 099. [HR-HDA-313, 9. 339. Javor d. d., tvornica umjetnog pokućstva (prije: I. hrvatska stolarska i tapetarska udruga), Zagreb, kut. 437].

Pogon tvornice pokućstva nalazio se u Paromlinskoj cesti na broju 67, a poslovnice u Nikolićevoj ulici 2 i Praškoj 10, gdje se nalazila i prodavaonica. Nekretnine, proizvodi i strojevi vrijedili su prema podacima iz 1935. nešto više od 200 000 dinara, a promet poduzeća prije početka krize 1930-ih iznosio je oko 3 milijuna dinara.³⁰ Ako se uzme u obzir da je npr. u to vrijeme cijena jednih zagrebačkih dnevnih novina iznosila oko 1,5 dinara, a luksuzne robe poput novoga radioprijemnika između 4500 i 6500 dinara,³¹ može se bez puno kolebanja reći da je obitelj Svježić za ono vrijeme raspolagala nemalim imetkom.

Do propasti Kraljevine Jugoslavije tvrtka Stjepana Žige Svježića uspjela je zadržati stabilnost, a lošije nije stajala ni za vrijeme NDH. To je njezinu vlasniku poslije rata, međutim, donijelo samo poteškoće. Osim što je kao otegotnu okolnost imao činjenicu da je otac visokoga ustaškog dužnosnika Oktavijana, promjena vlasti iznjedrila je i nezadovoljstvo nekih bivših zaposlenika u njegovoj tvrtci koji su tvrdili da je Stjepan Žiga bio »poznati bezdušni izrabljivač radnika prije rata, a tokom rata jedan od glavnih nabavljača za okupatore i ustaše« koji je radnicima što su zbog nedostatnih primanja ili loših uvjeta rada namjeravali napustiti tvrtku prijetio zatvorom, slanjem u Jasenovac ili u vojsku.³² Ipak, tako je tvrdio samo jedan dio radnika koje su neposredno poslije svršetka rata ispitivale komunističke vlasti. Drugi su kazivali da su odnosi zaposlenika i poslodavca bili u najmanju ruku korektni i da je Javor d. d. endehazijske institucije snabdijevao isključivo gotovim proizvodima koji su ionako bili na raspolaganju za prodaju svim privatnim i javnim osobama, a ne nekakvim pogodovanjem i posebnim narudžbama.³³

Sam je Stjepan Žiga, čini se, bio svjestan stanja u kojemu se nalazi te je, tobože zbog narušena zdravlja i poodmaklih godina, novim vlastodržcima svojevrijedno ponudio podržavanje tvornice, uz uvjet da mu se u vlasništvu ostavi dućan s gotovom robom.³⁴ Od toga, dakako, nije bilo ništa. Službeni istražitelji utvrdili su da je poduzeće veći dio svojih poslova »kroz godine okupacije bazira[lo] na prodaji neprijatelju i njegovim pomagačima« te da je direktor i većinski vlasnik poslijeratnom darovnom ponudom učinio »očiti manevar, da se u sadašnjoj situaciji spasi, što se dade spasiti.«³⁵ Slijedom stručnoga vještačenja državni je tužilac za grad Zagreb u drugoj polovici rujna 1945. protiv Stjepana Žige Svježića predložio podizanje optužnice za gospodarsku suradnju s neprijateljem za koju je predsjednik Vijeća Okružnoga narodnog suda

³⁰ HR-HDA-597, 3.3.4.10.3.4. Javor d. d., kut. 23.

³¹ Usp. *Jutarnji list*, 9. X. 1935., str. 1, 21.

³² HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 2–3, kut. 107.

³³ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 9–11, kut. 107.

³⁴ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 19, kut. 107.

³⁵ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 23–24, kut. 107. Podvučeno u izvorniku.

sredinom prosinca zatražio proširenje i na njegove sinove, Oktavijana i Velimira, i to ne samo za gospodarsku već i političku povezanost s ustaškim režimom.³⁶ Naposljetku je 9. veljače 1946. optužnica podignuta protiv Stjepana Žige Svježića, kao upravitelja i većinskoga vlasnika tvrtke, njegova šogora Mihajla Zagote (koji je u međuvremenu već bio osuđen na deset godina zatvora te gubitak imovine), Dragutina Grabara i Ivana Šantatića, kao članova upravnoga odbora, te Oktavijana Svježića, kao »tajnika zloglasnog kroloka Dide Kvaternika«. Potonjega se, uz gospodarsku suradnju s okupatorom, teretilo i za pokretanje, naređivanje i izvršavanje masovnih uhićivanja, mučenja, ubojstava, osuđivanja na smrt te slanja u koncentracijske logore.³⁷ Za pokretanje optužbe unutar ovoga postupka i protiv »Mucija« bilo je izgleda dovoljno što je navedeni sin vlasnika tvrtke i što je jedno vrijeme tijekom rata u njoj bio zaposlen. Posve je izvjesno da je režim s njegovim uključivanjem u optužnicu želio staviti dodatni uteg na čitav postupak, još snažnije povezujući Javor d. d. s endehaškim vlastima i/ili se u jednome sudskom procesu obračunati sa što više »neprijatelja naroda« te na taj način ekonomično pristupiti njihovu uklanjanju iz društvenoga života. Postupak je dobio epilog 13. ožujka 1946., kada je predsjednik sudskoga vijeća Okružnoga suda Silvije Degen prvookrivljenoga Stjepana Žigu Svježića osudio na kaznu prinudnoga rada s lišenjem slobode na tri godine, konfiskaciju cjelokupne imovine, osim stana, te gubitak političkih i građanskih prava u istome vremenskom razdoblju. Zagota i Grabar pritom su osuđeni na godinu i šest mjeseci prinudnoga rada bez lišavanja slobode, a Oktavijan Svježić (u odsutnosti) na kaznu prinudnoga rada s lišavanjem slobode u trajanju od dvadeset te gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od deset godina, konfiskaciju cjelokupne imovine i gubitak državljanstva Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR).³⁸ Naravno, proglašavanje Svježićâ suradnicima »okupatora« bio je i najjednostavniji način da se dođe do »pravednoga« podržavljenja njihove nemale imovine, kao što se to redovito događalo i u tisućama drugih poratnih slučajeva.

Možda nije naodmet spomenuti i da je Stjepana Žigu u ovome postupku branio ugledni zagrebački odvjetnik Ivo Politeo.³⁹ Upravo je on potpisao i žalbu na gore navedenu presudu. U njoj je u ime osuđenika prosvjedovao protiv nepravedno dosuđene kazne, odnosno neuvažavanja olakotnih okolnosti, poput priznanja i pokajanja za počinjena djela, idejnoga i materijalnog potpomaganja Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) te političkoga neslaganja sa sinom Oktavijanom, što su pred sudom navodili svjedoci i (tobože) potvrđivala iskaznica Demokratske stranke Ljube Davi-

³⁶ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 27–28, kut. 107.

³⁷ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 38–39, kut. 107.

³⁸ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 40–41, 43–44, kut. 107.

³⁹ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 25, 40, kut. 107.

dovića iz sredine 1920-ih. Politeo se u žalbi pozivao i na visoku starosnu dob i zdravstveno stanje osuđenika, odnosno činjenicu da je u njegovu slučaju prinudni rad zapravo značio i smrt te da je umjesto toga sasvim dovoljna kazna oduzimanje cjelokupne imovine, odnosno tvrtke Javor, koja je bila »životno djelo« njegova klijenta.⁴⁰ Istodobno je državni tužitelj za grad Zagreb Vlado Ranogajac uložio žalbu na presudu protiv Oktavijana Svježića, smatrajući da je s obzirom na dužnosti i postupke osuđenika koji je bio »stopostotni ustaša« i sudionik »u pljački i ubijanju stanovništva Jugoslavije« preblago odmjeren.⁴¹

Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske (NRH) 20. svibnja 1946. donio je presudu o neuvažavanju žalbe zagrebačkoga državnog tužitelja, dok je žalba Stjepana Žige djelomično uvažena te mu je prijašnja kazna smanjena na dvije godine lišenja slobode i prisilnoga rada uz jednogodišnju odgodu izvršenja kazne, dok su ostali dijelovi presude potvrđeni.⁴² S obzirom na događaje koji su uslijedili, može se reći da su u ovome sudskome postupku otac i sin Svježić još dobro i prošli, iako je samo dva mjeseca nakon odluke Vrhovnoga suda u djelo proveden nalog o potpunoj konfiskaciji imovine Stjepana Žige, uključujući zemljište, zgrade, strojeve, dionice, robu, sirovine, inventar te sva novčana sredstva koja su postala vlasništvom FNRJ.⁴³ Time je u njegovu posjedu, a zapravo i posjedu cijele donedavno imućne obitelji, ostao samo stambeni prostor na adresi Amruševa ulica 5.

I to je, međutim, za Stjepana Žigu bilo bolje od onoga što je uslijedilo samo godinu dana poslije. Naime, 24. svibnja 1947. uhićen je i prepraćen u istražni zatvor pod optužbom da je u neposrednome poratnom razdoblju skrivao sina Oktavijana, koji je, kako je već spominjano, u odsutnosti osuđen na dvadesetogodišnje robijanje i kojega je komunistički režim držao ratnim zločincem. Olakotna okolnost svakako mu nije bila ni činjenica da je njegov mlađi sin Velimir sa suprugom u međuvremenu prebjegao u Italiju. Stjepan Žiga je u poslijeratnome svjedočenju komunističkim istražiteljima tvrdio da je Velimir to učinio isključivo iz ekonomskih razloga, odnosno zbog činjenice da kao inženjer građevine, ali k tome i bivši domobranski časnik te član obitelji obilježene ustaškom stigmom, u Zagrebu nije mogao pronaći posao. Radi toga je potkraj 1945. otišao u Koper kako bi radio na izgradnji ceste od toga slovenskoga grada do Rijeke, da bi ubrzo, vjerojatno početkom 1946., s obitelji potajno napustio Jugoslaviju na dulje vrijeme.⁴⁴

⁴⁰ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 47–49, kut. 107.

⁴¹ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 50, kut. 107.

⁴² HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 52, kut. 107.

⁴³ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 54–55, kut. 107.

⁴⁴ HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 1, kut. 172. Isti dokument vidi i u HR-HDA-1561, br. 227 600 (Velimir Svježić).

Iz iskaza danog istražiteljima neposredno nakon uhićenja također se može vidjeti da je Stjepan Žiga isprva pokušavao zaštititi i sebe i Oktavijana nijekanjem da ga je poslije rata uopće vidio i da je išta znao o njegovoj sudbini. Čak je tvrdio da su on i snaha Edita saznali da su »Mucija« strijeljali partizani. Vrlo je brzo, međutim, suočen s činjenicom da su Oktavijana vlasti uspjele uhititi u Zagrebu, promijenio iskaz i priznao da je sina skrivao i kod sebe i kod drugih članova uže obitelji, svjestan kakvim se možebitnim posljedicama izlaže.⁴⁵ Zbog svega je ubrzo optužen »da je od konca ljeta 1945. god. pa do lipnja 1947. god. skrivao u Zagrebu svoga sina Svježić Oktavijana, činovnika UNS-a i ustaškog bojnika, koji se je krio pred narodnim vlastima« i kojega je zajedno sa suprugom kanio ilegalno prebaciti u Trst k sinu Velimiru. Na temelju te optužnice Stjepan Žiga je 25. kolovoza 1947. osuđen na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od tri godine te gubitak političkih prava i prava na mirovinu u trajanju od jedne godine.⁴⁶ Niti žalba Svježićeva odvjetnika Politea kojom je traženo umanj enje kazne, niti žalba javnoga tužitelja za grad Zagreb kojom se odmjeren a kazna smatrala preblagom, na koncu nisu uvažene pa je odlukom Vrhovnoga suda NRH od 8. rujna 1947. u potpunosti potvrđena prvostupanjska presuda, a Stjepan Žiga je mjesec dana poslije prepraćen u Kazneno-popravni dom Stara Gradiška.⁴⁷ Tamo je ostao sve do 28. srpnja 1949., kada je pušten na temelju odluke Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 20. lipnja iste godine kojom je pomilovan i oslobođen od daljnje ga izdržavanja kazne.⁴⁸ U konačnici je i za njega i za obitelj to malo značilo. Oslabljen bolešću preminuo je 9. listopada 1949., dakle, nešto više od mjesec dana nakon izlaska iz zatvora. Supruga Štefanija nadživjela ga je 21 godinu. Preminula je 6. travnja 1970.⁴⁹ Je li sve to vrijeme proživjela u Zagrebu i koliko je dugo uz nju proboravila Oktavijanova životna suputnica Edita, nije sigurno. Sigurno je to da pored sebe od listopada 1949. više nije imala niti supruga niti ijedno od svoje troje djece.

Naime, kao što je već prije rečeno, mlađi je sin Velimir sa suprugom početkom 1946. prebjegao u Italiju i izgleda da majku više nikada nije vidio. Bio je također oženjen Editom, ali je ona za razliku od istoimene Oktavijanove supruge bila rođena Zagrepčanka, djevojačkoga prezimena Katušić, s kojom je brak sklopio još kao Münchenski »student tehnike« 2. lipnja 1941. Tada se, prema očevu poslijeratnom svjedočenju, i preselio kod supruge na adresu Medveščak 37. Na vjenčanju su paru

⁴⁵ HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 2–5, kut. 172.

⁴⁶ HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 10–12, kut. 172.

⁴⁷ HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 14–15, 18, 24, kut. 172.

⁴⁸ HR-DAZG-1216, K 437/47, Odluka prezidijuma od 20. VI. 1947, bez oznake stranice dokumenta, kut. 172.

⁴⁹ <https://billiongraves.com/grave/Stjepan-Svje%C5%BEi%C4%87/13207247> (pristupljeno 2. VI. 2023).

kumovali muž Editine sestre Vladimir Košak, tada tajnik u Ministarstvu narodnoga gospodarstva, a samo mjesec dana poslije i ministar državne riznice (financija) NDH, te Velimirov brat Oktavijan. Edita je, kao i Velimir, potjecala iz boljestojeće zagrebačke obitelji. Bila je kći Jurja Katušića, negdanjega ravnatelja I. hrvatske štedionice, i Željke, rođ. pl. Cerić.⁵⁰

Ako je vjerovati podacima koje je o Velimiru prikupljala jugoslavenska Služba državne sigurnosti (SDS), sa suprugom je imao jedno dijete. Po napuštanju Hrvatske do 1953. bavio se građevinskim radovima u Trstu i okolici. Tamo je skupa s izvjesnim Petrom Digovićem utemeljio i tvrtku »Velper«, koju je sredinom 1950-ih premjestio u München, kamo je s obitelji trajno preselio.⁵¹ U emigraciji je taj »zadrti nacionalista« bio i politički aktivan kao član Hrvatskoga narodnog odbora (HNO) te blizak suradnik čelnika te organizacije Branimira Jelića.⁵² Operativci SDS-a su ga, osim za protujugoslavensko političko djelovanje, optuživali i za komunikaciju s inozemnim obavještajnim službama, kao i za organiziranje predavanja o gerilskome ratovanju te držanje specijalnih tečajeva o terorističkim aktivnostima koje su se trebale provoditi na teritoriju Jugoslavije.⁵³ Uz to, kao i ranije njegovu bratu Branimiru preminulom 1972., bio je oslonac i novome predsjedniku HNO-a Ivanu Jeliću, s kojim je posebice surađivao oko međunarodnih aktivnosti organizacije te izdavanju časopisa *Hrvatska država*, u kojoj je sudjelovao i s priložima.⁵⁴ Čini se da su ga jugoslavenski obavještajci uhodili do samoga konca 1970-ih, kada im je zbog zdravstvenoga stanja (bio je dugogodišnji plućni bolesnik) i poodmakle životne dobi prestao biti zanimljiv i kada je nad njim obustavljena daljnja »operativna obrada«.⁵⁵ Izgleda da se Velimir naposljetku i vratio u Hrvatsku. Tako barem govore podatci o smrti i posljednjemu počivalištu. Preminuo je u Zagrebu 9. ožujka 1999., a pokopan je u obiteljskoj grobnici na Mirogoju.⁵⁶

Kao i on, i njegova je starija sestra Marija Renata poslije Drugoga svjetskog rata živjela u iseljeništvu. Ona se, naime, 19. listopada 1941. vjenčala s Lukom

⁵⁰ HR-HDA-1448, ZM-34C/654, Zagreb, župa sv. Ivan, MKV 1935-1949. Usp. i HR-DAZG-1216, K 437/47, I, kut. 172 te HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), 17. Za Košaka vidjeti »Košak, Vladimír«, u: *Tko je tko u NDH*, Zagreb, Minerva, 1997, str. 199.

⁵¹ HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), str. 7, 17.

⁵² HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), str. 22–25, 32–33.

⁵³ HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), str. 32–33, 36, 48, 148.

⁵⁴ HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), str. 60–61, 64, 79.

⁵⁵ HR-HDA-1561, br. 227.600 (Velimir Svježić), str. 152.

⁵⁶ <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15> [U tražilicu upisati Velimir Svježić] (pristupljeno 6. VI. 2023). Vidjeti i <https://billiongraves.com/grave/Stjepan-Svje%C5%BEi%C4%87/13207247>.

Fertilio,⁵⁷ novinarom i poslije sveučilišnim profesorom te poznatim iseljeničkim publicistom. Fertilio je od konca 1920-ih bio dopisnik Tipografijinih listova *Obzor*, *jutarnji list* i *Večer* iz Beča, ali je zbog učestalih kontakata s hrvatskim iseljenicima otpušten iz službe. Tijekom 1930-ih povremeno je pisao u *Hrvatskoj prosvjeti* i *Hrvatskoj straži*, a poslije je trajno namješten prvo u *Jadranskome dnevniku*, a zatim i u *Hrvatskome glasniku* u Splitu, gdje je ostao sve do rujna 1939., kada je preporukom Augusta Košutića postao referent za tisak Banske vlasti, a potom i nadzornik preventivne cenzure pri banskome tužiteljstvu. Po uspostavi NDH nakratko je preuzeo Novinski ured Banske vlasti (poslije pretvoren u Hrvatski državni novinski ured) da bi već početkom svibnja 1941. otišao u Berlin za novinskoga izaslanika pri tamošnjemu poslanstvu NDH. Na toj je dužnosti dočekao i kraj rata.⁵⁸

Zajedno s njim, u Berlinu je ratne godine proboravila i supruga Marija Renata, a čini se da su jedno vrijeme sredinom 1945. skupa nalazili i u logoru, nakon što su ih uhitile engleske snage. Sljedeće su se godine nekako uspjeli prebaciti u talijanski Treviso, gdje je Fertilio imao rodbinu, a zatim u Genovu, odakle su se 1948. preko Buenos Airesa uputili u glavni grad Čilea Santiago, u kojem su otprije živjeli njegovi brat i roditelji. Renata, međutim, u iseljeništvu nije poživjela dugo. Preminula je 1953., a čini se da se do tada skupa sa suprugom bavila ugostiteljskom i krojačkom djelatnošću.⁵⁹ Te je poslove nakon Renatine smrti Fertilio u potpunosti napustio, posvetivši se trgovini knjigama i umjetninama, da bi od 1957. do 1959. bio zaposlen kao profesor povijesti kulture pri Papinskom katoličkom sveučilištu u Santiagu, a od 1959. do umirovljenja 1979. na Universidad Austral de Chile u Valdiviji. U nizu iseljeničkih časopisa objavljivao je pjesme i prozne tekstove domoljubne tematike, a bilježio je i sjećanja na pojedince i događaje od 1918. naovamo. Uz sve to slovio je i za izvrsnoga poznavatelja jadranskog folklora. Preminuo je u Santiagu 1985.⁶⁰

4. »Pravnička ‘savest’ UNS-e«

I dok su Renata i Velimir poslijeratnu sreću potražili izvan granica domovine, njihov se brat Oktavijan, naprotiv, u neposrednim poratnim danima nakon bijega s ostacima endehazijske vojske, odlučio u nju vratiti. Oprezno sudeći na temelju raspoloživih vrela mogu se nazrijeti obrisi njegovih poslijeratnih postupaka, iako se ne da oteti dojmu da je s obzirom na prethodno stečeno iskustvo – unatoč relativno ranoj

⁵⁷ HR-HDA-1448, ZM-34C/659, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1910.

⁵⁸ »Fertilio, Luka Evandelist«, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/fertilio-luka-evandjelist> (pristupljeno 16. V. 2024).

⁵⁹ HR-HDA-1561, br. 211.761 (Luka Fertilio), str. 1, 3, 6.

⁶⁰ »Fertilio, Luka Evandelist«, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/fertilio-luka-evandjelist> (pristupljeno 16. V. 2024).

životnoj dobi – morao znati što ga čeka ako naposljetku dopadne ruku novih vlastodržaca i svojih donedavno izravnih neprijatelja. Svemu usprkos, zbog razloga koje ćemo spomenuti poslije, vrativši se u Zagreb postupio je upravo na način da im spomenuto olakša.

Kako bi se, međutim, barem donekle razložile sastavnice njegova životopisa koje su ga u konačnici i dovele u enedahazijski državni aparat, posljedično mu i za pečativši sudbinu, potrebno se vratiti barem do početaka sveučilišnoga obrazovanja, kada su se počeli nazirati obrisi njegovih intimnih ideoloških nazora.

Oktavijan je pučkoškolsko obrazovanje pohađao u rodnome gradu, a zagrebačku je IV. državnu realnu gimnaziju sa svjedodžbom zrelosti uspješno završio 22. lipnja 1935. Potkraj rujna iste godine upisao je studij na Pravnome fakultetu, a sveučilišnu je nastavu pohađao do 1939., kada je odslušao posljednji semestar četvrte godine. Na istome je fakultetu 1940. diplomirao, a 31. ožujka 1941, dakle samo desetak dana prije proglašenja NDH, stekao titulu doktora prava.⁶¹ Prema vlastitome svjedočenju danom Upravi državne bezbjednosti (UDBA) za NRH 1950., za vrijeme studiranja od 1935. do 1939. pripadao je pravaškoj skupini studenata, hrvatskih nacionalista. Uz to, bio je učlanjen i u akademsko društvo »August Šenoa«, koje je također djelovalo na »političkoj liniji nauke Ante Starčevića«, te u »Klub slušača prava«, ali ni u jednome od njih nije obnašao nikakve dužnosti.⁶²

Čini se da je za njegove skorašnje tijesno vezivanje sa strukturama vlasti presudno bilo poznanstvo sa Slavkom i Eugenom »Didom« Kvaternikom. Naime, u posljednjim predratnim godinama Oktavijan je često dolazio u kontakt sa starijim Kvaternikom, tada predsjednikom »Hrvatskoga radiše« i jednim od vođa hrvatskih nacionalista okupljenih oko društva »Uzdanica« i časopisa *Hrvatski narod*. S kasnijim »vojskovođom« upoznao ga je otac Stjepan Žiga, koji je s njim otprije bio dobar poznanik. Oktavijanu je upravo Kvaternik u tomu razdoblju povjerio i održavanje veze s vođama Hrvatske građanske zaštite Zvonimirom Kovačevićem i Milanom Pribanićem. Biti članom »Uzdanice« koja je kao »pripomoćna štedna zadruga« okupljala pristaše ustaškoga pokreta te legalno osnivala podružnice po cijeloj Hrvatskoj i preko njih raspacavala *Hrvatski narod*, a u isto vrijeme u tajnosti organizirala ustaške »rojeve« te djelovala na Zagrebačkome sveučilištu, značilo je i istinski pripadati ustaškome pokretu. Toga je Svježić bio svjestan, iako za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nije formalno položio ustašku zakletvu. Uostalom, i poslijeratnim je istražiteljima priznao da je njegova pripadnost hrvatskim nacionalistima na Sveučilištu značila i stvarno pristajanje uz ustaše. Osim spomenutoga, njegovom je predratnome

⁶¹ Pravni Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, HR-HDA-501, Nacional 1935-6. i 1938-9; HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 2, kut. 172; HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 2, kut. 923.

⁶² HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 2, 7–8, 10–14, kut. 923.

nacionalističkome ugledu svakako pripomogla i činjenica da je u nekoliko navrata zajedno s drugim istomišljenicima bio uhićivan od zagrebačke policije za vrijeme studentskih demonstracija, iako za te izgrede usmjerene protiv karadorđevićevskoga režima nije bio redarstveno kažnjavao.⁶³

Sve mu je to, uz formalnu naobrazbu, širom otvorilo vrata nove državne administracije. Naime, već je dvanaest dana po uspostavi NDH, 22. travnja 1941., stigao u Sarajevo kao tajnik tadanjega izaslanika vlade za Bosnu i Hercegovinu Petra Petkovića. Na tu dužnost nije bio imenovan nikakvim pisanim dekretom nego Petkovićevom osobnom zamolbom, budući da su se dobro poznavali. Vjerojatno ga je »pogurao« i Slavko Kvaternik koji je Petkovića u Sarajevo i odaslao. Međutim, tamo se nije zadržao dulje vremena jer su u bosansku metropolu vrlo brzo pristigli izravni poglavnikovi opunomoćenici Jure Francetić i Drago Jilek sa suradnicima pa je Petkovićev utjecaj postao marginalan. U to je vrijeme Svježić za nj obavljao isključivo tajničke poslove, poput primanja stranaka, rješavanja pismena i korespondiranja s institucijama i pojedincima te pratnje na brojnim sastancima. Zbog navodne netrpeljivosti između Petkovića s jedne te Francetića i Jileka s druge strane, kao i činjenice da je Petković u to vrijeme već bio određen za preuzimanje drugih obaveza, Svježić je na ovoj dužnosti ostao do 10. srpnja 1941., kada se zbog šefova opoziva zajedno s njim vratio u Zagreb. Pritom je, navodno, sva arhiva »izaslanstva za B. i H.« bila predana Ministarstvu domobranstva, kamo je po povratku u glavni grad kao šef Odjela za zbor javnoga reda i sigurnosti namješten i Petković.⁶⁴

Svježić je pak bez službene dužnosti bio svega nekoliko dana, budući da je 15. srpnja imenovan članom Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu, ponovno se vrativši u nedavno mjesto službovanja. Tamo je ostao do kraja listopada iste godine, kada se ponovno vratio u Zagreb, u njemu boraveći bez novoga namještenja do 1. siječnja 1942., kada je kao ustaški natporučnik pristupio Ustaškoj nadzornoj službi (UNS), pri čemu mu je ponovno – čini se – pomogao njegov kasniji »intimni prijatelj« »Dido« Kvaternik. Dužnosti člana Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu službeno je razriješen objavom u *Narodnim novinama* 23. prosinca 1941.⁶⁵

Sudeći prema poslijeratnomu svjedočenju, pokretni su prijeki sud za vrijeme njegova djelovanja na dužnosti sačinjavali sudac kotarskoga suda u Sarajevu Antun Matijević kao predsjednik vijeća, sudski pripravnik iz Sarajeva Dragutin Maltarić

⁶³ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 2–3, 8–9, 15, kut. 923. Za »Uzdanicu« vidjeti Fikreta Jelić-Butić, »Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1–2, 1969, str. 84.

⁶⁴ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 3, 16–23, kut. 923. Usp. i Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd, Delta-pres, 1973, 195–198.

⁶⁵ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 3, kut. 923. Za navod o prijateljstvu s Kvaternikom pogledati Jere Jareb (ur.), *Eugen Dido Kvaternik. Sjećanja i zapažanja 1925-1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Zagreb, Naklada Starčević, 1995, str. 183.

kao državni tužitelj te Srećko Rover i on kao članovi suda. Navodio je i da je sudjelovao u otprilike petnaestak rasprava i to u Sarajevu i Banjoj Luci, budući da se nadležnost suda protezala na spomenute gradove, ali i područja okružnih sudova Bihaća, Dervente i Travnika. U svim tim raspravama bilo je osuđeno 35 ili 40 osoba, uglavnom zbog oružanoga otpora prema vlastima NDH. Tvrдио je i da je pritom »smrtnih osuda [bilo] između 5 i 8 [dok je] izvjestan broj možda 20 ili 25 osuđeno [na] vremenite kazne raznog trajanja od dve ili tri godine, pa do 15 ili 20, dok su ostali bili oslobođeni krivnje i pušteni na slobodu«. Naime, kako je to tvrdio Svježić, a za razliku od zakonskih odredbi koje su pokretnim prijekim sudovima nalagale donošenje isključivo oslobađajućih ili smrtnih presuda, sud je u praksi ipak imao pravo sastaviti pisani prijedlog ministru pravosuđa da se smrtna kazna preinači u vremensku, uz podrobno obrazloženje kao i predloženo trajanje kazne. O tim je zamolbama, kao i o onima o pomilovanju ali i oslobađajućim presudama na koncu odlučivao poglavnik Ante Pavelić osobno. Ako su kazne bile preinačene u vremenske, osuđenici su ih izdržavali u zeničkoj kaznionici. Govoreći o krajnjem Pavelićevu pravorijeku pri pomilovanjima i preinačivanjima smrtnih u vremenske kazne, Svježić nije poricao vlastiti utjecaj na presude Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu, navodeći da je svaku osudu na raspravama na kojima je sudjelovao vlastoručno potpisao te da je za njih kao član suda u potpunosti snosio odgovornost.⁶⁶

Po ponovnome povratku u Zagreb početkom 1942. u novoustrojenome UNS-u ponuđeno mu je »preuzeti vodstvo upravno-političkog odsjeka«, no budući da on nikada nije uspostavljen, niti njegov nesuđeni šef nije imao strogo određen djelokrug poslova nakon pristupanja ovoj sastavnici državnoga aparata, »već [je] izvršavao zapovjedi zapovjednika UNS-a Eugena Kvaternika«. Među tim zadacima nalazili su se održavanje svakodnevnih kontakata s tadašnjim Ministarstvom hrvatskoga domobranstva i ministrom Slavkom Kvaternikom ili s glavarom Glavnog stožera domobranstva, generalom Vladimirom Laxom, od kojih je primao dnevne izvještaje o operacijama i njihove usmene primjedbe na iste, da bi ih nakon toga dostavljao čelnome čovjeku UNS-a. Osim toga, Svježić je imao zadatak izgladivati česte sporove između domobranskih i ustaških jedinica te pojedinih predstavništava UNS-a s jedne te domobranskih vojnih vlasti s druge strane, izlažući o tome »Didine« stavove Slavku Kvaterniku i Laxi te obrnuto. Razlog zbog kojega je Svježić bio svojevrsni posrednik između oca i sina bio je taj što mlađi Kvaternik »osobno nije volio sa svojim ocem stvari riješavati, jer su se u mnogim pitanjima njihova mišljenja razilazila«. Po istim zapovijedima i istim razlozima, Svježić je često odlazio i kod glavara Glavnoga stožera Ustaške vojnice, ustaškoga pukovnika Tomislava Sertića.⁶⁷

⁶⁶ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 24–31, kut. 923.

⁶⁷ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 3, kut. 923.

Jedan od uspješnih poslova koje je obavio za vrijeme djelovanja u UNS-u bilo je i snabdijevanje (»odjećom, obucom, oružjem i po potrebi hranom«) postrojbi pod zapovjedništvom Jure Francetića na prijelazu 1941. i 1942.,⁶⁸ kada su ustaške i domobranske postrojbe uspjele suzbiti pobunu velikoga djela srpskoga stanovništva protiv uspostave NDH uobličenu u zajedničkome djelovanju četničkih i partizanskih odreda te u operacijama »Trio I« i »Trio II« kratkotrajno vratiti dijelove teritorija istočne Bosne pod vlastitu kontrolu, probivši se do granice na Drini.⁶⁹

Usporedno sa spomenutim zadatkom, Svježiću su bili povjereni i poslovi oko preuređivanja i nadogradnji zgradâ ustaškoga redarstva te zgradâ redarstvene straže, redarstvenih učilišta i nastambi za redare u Zagrebu, Banjoj Luci i Sarajevu. Razlog zašto je spomenute poslove preuzeo UNS, prema Svježićevim riječima, bio je taj da je ondašnje tajništvo za javne radove, na čelu kojega je stajao Ivo Bulić, »pokazal[o] posvemašnju nesposobnost i nepokretnost«, zbog koje je ljutiti poglavnik provedbu radova povjerio izravno mlađemu Kvaterniku.⁷⁰

Prema vlastitome je tumačenju na spomenutim poslovima Svježić u činu ustaškoga natporučnika (što je odgovaralo »X. činovnom razredu državnih činovnika«) ostao do 9. kolovoza 1942., kada je odlukom Glavnoga stana poglavnika imenovan zamjenikom Viktora Tomića, bivšega trgovačkog pomoćnika i činovnika u zagrebačkome »Mercuru«, vojnoga bjegunca pred vlastima prve Jugoslavije, hrvatskoga nacionalista, atentatora na (protu)obavještajca grofa Josipa Bombellesa, emigranta i pripadnika Ustaškoga pokreta, te višega redarstvenog povjerenika za Veliku župu Bilogora i Veliku župu Vuka. Za to ga je mjesto ponovno odredio Eugen Kvaternik, a sa zadatkom obavljanja isključivo administrativnih poslova, i to ponajprije poradi znanja njemačkoga jezika »s obzirom na okolnost prisustva njemačke vojske i velikog župana dotične župe, koji je bio Folksdojčer, dr. Elicker«.⁷¹

Upravo je veliki župan Jakob Elicker, međutim, bio jedan od onih koji nije podržavao nasilje endehazijskoga državnog aparata nad srijemskim Srbima, što je, među ostalim, pripomoglo da je sve do ljeta 1942. to područje donekle bilo pošteđeno stradavanja stanovništva koje se učestalo događalo u ostalim dijelovima države, a čini se da je odigrao i određenu ulogu pri Tomićevu micanju iz Srijema. Naravno, takvo je stanje relativnoga mira prije Tomićeva dolaska bilo posljedicom jake njemač-

⁶⁸ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 3–4, 40–44, kut. 923.

⁶⁹ Više o ovim događajima vidjeti Amir Obhodaš, *Vojne operacije u istočnoj Bosni. Zima 1941./1942.* Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2020, str. 295–351.

⁷⁰ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 4, 35, 40, 45–46, kut. 923.

⁷¹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 4, kut. 923. Usp. i »Tomić, Viktor«, u: *Tko je tko u NDH*, str. 401.

ke vojne prisutnosti zbog blizine srbijanske prijestolnice, kao i činjenice da je NDH tek u listopadu 1941. i formalno preuzela upravu spomenutoga područja.⁷²

Stvari su se iz korijena promijenile sredinom 1942., kada su u Srijemu pojačane partizanske akcije protiv vojnih i civilnih vlasti NDH kao i protiv njemačkih snaga na tome prostoru, ne samo izravnim napadima na vojsku i dužnosnike, nego i uništavanjem ljetine te učestalim sabotажama na željezničkoj pruzi Zagreb–Beograd, što je uvelike ugrožavalo opskrbu vojnih jedinica i civilnoga pučanstva, odnosno opstanak države uopće. Stoga su endehazijske vlasti skupa s tamošnjim njemačkim posadama pribjele masovnim uhićenjima i pogubljenjima talaca u srijemskim selima, nastojeći oslabiti djelovanje partizanskih jedinica i njihovih pomagača među, uglavnom, srpskim stanovništvom.⁷³

Iako se po uspostavi NDH nalazio na čelu poglavnikova tjelesnoga osiguranja, 10. kolovoza 1942. Tomić je pristigao u Srijem kako bi ta područja očistio od djelovanja partizanskih jedinica. Početni javni nastupi u kojima je tvrdio da je došao pružiti zaštitu i zakonito postupanje prema svim stanovnicima bez obzira na vjeru i naciju, ubrzo su se pokazali običnim tlapnjama pa je potpomognut širokim ovlastima dobivenim iz Zagreba, ali i zastrašivanjem i prijetnjama doskora preuzeo kontrolu nad svim tamošnjim dužnosnicima, te su postrojbe pod njegovom kontrolom krstarile čitavim područjem, pomičući svoj stožer iz Vukovara, preko Rume do Iriga i Mitrovice. Uz redarstvenike i pripadnike ustaškoga pokreta, djelovao je i pokretni sud koji se sastojao od triju sudaca, državnoga odvjetnika i njegovih pomoćnika te drugoga osoblja. Sve je to bio znak i mjesnim ustašama i simpatizerima NDH za obračune sa srpskim stanovništvom. Uslijedila su uhićenja i interniranja u zatvore u Vukovaru i Mitrovici, izivljavanja nad zatvorenjcima, deportacije u logore i/ili masovna ubojstva. Pritom nisu stradavali samo Srbi, nego i Židovi te Romi s područja Srijema. Prema dostupnim je vrelima u to vrijeme od Tomića i njegovih pouzdanika stradalo dvije do tri tisuće srpskih civila, a neke su se njemačke procjene penjale i na sedam tisuća ubijenih osoba. Uz rečeno, nekoliko je stotina osoba poslano u Jasenovac u najmanje trima transportima.⁷⁴

Iako su na ovu akciju gledali nevoljko, Nijemci nisu ozbiljnije intervenirali sve dok nezadovoljstvo lokalnih Folksdojčera nije doseglo vrhunac i dok njihov saveznik i predsjednik srbijanske vlade Milan Nedić u rujnu nije zaprijetio ostavkom pa

⁷² Alexander Korb, »Integrated Warfare? The Germans and the Ustaša Massacres: Sirmia 1942«, u: *War in a Twilight World. Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe, 1939-45* (Edited by Ben Shepherd and Juliette Pattison). Palgrave Macmillan, 2010, str. 214–215. Za Elickerov utjecaj na Tomićevo povlačenje vidjeti Dušan Lazić-Gojko (ur.), *Sremsko krvavo leto 1942.*, Sremska Mitrovica, Sremske novine, 1982, str. 198, 340.

⁷³ Korb, str. 215.

⁷⁴ Korb, str. 218–223.

je njemački ministar pri vladi NDH Siegfried Kasche zatražio povlačenje Tomića iz Srijema i prekidanje redarstvenoga djelovanja, što je doskora i učinjeno.⁷⁵

Svježić je u poslijeratnome svjedočenju naveo da je poslove Tomićeva zamjenika obavljao do »10. ili 11. IX. 1942. godine««, dakle do njegova opoziva iz Srijema i odlaska na sličnu zadaću u Bjelovar i okolicu,⁷⁶ i da je kao njegov zamjenik bio dobro upućen u sve što se u Srijemu događalo. Doduše, više na administrativnoj nego operativnoj razini. »[P]ravnička 'savest' UNS-e«, kako su ga nazvali komunistički istražitelji, poslužio je zbog toga kao iscrpan izvor podataka za djelovanje Tomićeva povjerenstva, odnosno za događaje koji su neposredno prethodili i slijedili njegovoj zloglasnoj akciji.⁷⁷ U jednome njihovome djelu, sačuvanom u sudskim spisima procesa vođenoga protiv Svježića, donesene su brojne informacije o strukturi, nadležnostima, imenima dužnosnika, postupcima i rezultatima djelovanja Tomićeva aparata. Posve očekivano, Svježić je navodio da je službovao isključivo kao administrativna potpora svojem izravno pretpostavljenome,⁷⁸ da s uhićenjima, odlukama prijekih sudova ili strijelanjima talaca radi odmazde nije imao ništa. Štoviše, nije pobliže znao ni za podatke o brojevima uhićenih, osuđenih i pogubljenih, a tvrdio je i da nikada nije sudjelovao niti pri saslušanjima uhićenih i odvedenih u zatvore. Prisjećao se također da nije bilo ni upućivanja uhićenika u logor Jasenovac, osim jedne od posljednjih grupa koja je tamo otpremljena po izričitom Kvaternikovu nalogu, da bi zatim bila puštena na slobodu.⁷⁹

Zbog potpune vjerodostojnosti valja ipak reći da postoje i drukčiji podatci od onih koje je Svježić izrekao o djelovanju u Srijemu tijekom 1942. Tako je ostalo zabilježeno da je navodno saslušavao uhapšene »u zgradi županije« u Vukovaru, ali i to da ih je tukao volovskim žilama, kao što je to navodno imao običaj činiti i njegov nadređeni Viktor Tomić. Također, 26. kolovoza 1942. s njegovim je potpisom u Jasenovac poslana 141 osoba, uglavnom srpske nacionalnosti, što se doduše ne kosi u potpunosti s njegovim navodima, ali je znakovito da je svoju izravnu ulogu pri slanju u logor pred istražiteljima Svježić prešutio, pripisavši je dužnosniku UNS-a u Zemu-

⁷⁵ Korb, str. 225.

⁷⁶ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 5, kut. 923. Usp. i »Tomić, Viktor«, u: *Tko je tko u NDH*, str. 401.

⁷⁷ O tome pored već navedenoga vrela, ali nažalost bez navoda arhivske cjeline i ustanove u kojemu se spomenuti izvještaj(i) nalaze, vidjeti u: Lazić, str. 61–62, 64, 80–83, 86–92, 98–99, 102, 104–106, 108–110, 140, 153, 189–191, 197–198, 223, 268–269. Jedan njihov dio objavljen je i prije u: Dušan Gojko Lazić, Brana Majski, *Dudik*. Vukovar, Odbor za izgradnju i uređenje memorijalnog parka, 1977., str. 127 i dalje.

⁷⁸ Tomu u prilog mogao bi poslužiti prijepis Svježićeva »Izvešća o dosadašnjem radu i uspjesima Višeg redarstvenog povjereničtva u Hrvatskoj Mitrovici« od 31. 8. 1942, sačuvan u Ustaška nadzorna služba, HR-HDA-248, VT-1306/42, kut. 2.

⁷⁹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 49–67, posebice 55, 58–59, kut. 923.

nu Andriji Juratoviću.⁸⁰ Ratnih zbivanja za koje su mu poslijeratni komunistički isljednici pripisali odgovornost bilo je, razumljivo, mnogo više, ali o tomu će još biti govora.

Po povratku u Zagreb u studenome 1942. Svježić je dobio »kraće bolovanje« jer je tijekom boravka u Srijemu stradao u automobilskoj nesreći, slomivši pritom ključnu kost. Nakon osmodnevnoga oporavka po vlastitim se riječima ponovno pojavio u prostorijama UNS-a, gdje su ga obavijestili da opskrbeni odjel kojim je prema ranijim obećanjima trebao upravljati neće biti ustrojen. Zbog toga je predao »pismenu ostavku«, koja je na koncu i uvažena. Čini se da najvažniji razlog Svježićeva napuštanja ove sastavnice sigurnosnoga aparata ipak nije bio administrativne naravi, nego je počivao na neslaganju s potezima Viktora Tomića, zbog čega je prethodno već dvaput neuspješno tražio razrješenje iz službe. Jesu li navedene Svježićeve tvrdnje izrečene poslije rata vjerodostojne, teško je sa sigurnošću tvrditi, ali je gotovo neprijeporna činjenica da je UNS i državnu službu uopće napustio svojevóljno te da se nakon toga zaposlio u poduzeću oca Stjepana Žige, tamo privređujući sve do odlaska na redovito odsluženje vojnoga roka u Stockerau nedaleko Beča u ljeto 1943.⁸¹

Unatoč činjenici da je donedavno bio ustaški natporučnik te osoba sa skoro dvogodišnjom službom u endehazijskome državnom aparatu, Svježić je morao otići na vojničku izobrazbu kao najobičniji domobranski redov, iako mu, po svemu sudeći, čin nije bio oduzet. Doduše, to se nije dogodilo samo njemu nego i drugim pojedincima sličnoga životopisa kojih, izgleda, nije bilo malo. Iza svega je stajala Pavelićeva odluka iz siječnja 1943. »da svaki onaj koji nije odslužio svoje obvezatno djelatno razdoblje bez obzira kakovu dužnost obnašao, mora isto odslužiti izključivo u četnim bilo Ustaškim, bilo Domobranskim postrojbama«.⁸² S obzirom na to da je Svježić koncem 1942. svojevóljno napustio sigurnosni aparat, posve se posvetivši civilnim poslovima, jasno je i da se spomenutoj naredbi morao odazvati. Po vlastitu je svjedočenju to i učinio u lipnju 1943., ali nevoljko, pokušavajući prije odlaska u Stockerau preko veza u vrhovima vojnih vlasti osigurati ostanak u Hrvatskoj i služenje u školi za pričuvne časnike u Varaždinu. To mu je, međutim, bilo onemogućeno, kao što mu je bilo zapriječeno i pristupanje Poglavnikovu tjelesnom zdruhu (također smještenom u Zagrebu) jer je njegov zapovjednik Ante Moškov Svježića smatrao nepouzdanim.⁸³

U Stockerau je dodijeljen pješaštvu te je nakon 6–7 tjedana obuke obolio od dizenterije, zbog čega je koncem kolovoza ili početkom rujna 1943. poslan na kućno

⁸⁰ Lazić, str. 153–154.

⁸¹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 48, 258, kut. 923.

⁸² Domobransko popunidbeno zapovjedništvo Bjelovar, HR-HDA-492, Taj. br. 114/1943.

⁸³ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 5, 68, kut. 923.

liječenje u Zagreb, gdje se posredstvom zapovjednika Ustaške vojnice ponovno pokušao riješiti služenja vojske u Njemačkoj. I taj pokušaj je ostao neuspješan pa se Svježić morao vratiti u Stockerau, ali samo toliko da ga se ponovno uputi na dvomjesečno bolničko liječenje u Beč, a zatim i na desetodnevni oporavak u rodni Zagreb. Po povratku je dobio liječničke nalaze prema kojima je zbog iscrpljenosti od dizenterije, ali i »bolesti srca« proglašen nesposobnim za djelatnu pješačku vojnu službu na šest mjeseci. Posljedično je na odsluženju vojnoga roka ostao do siječnja 1944., kada je uslijedilo konačno otpuštanje iz vojske »zbog bolesti i nesposobnosti za vojničku službu /srce«, čime je uspio ishoditi ono što nije povlačenjem veza u visokim endehazijskim vojnim strukturama. Valja pri spomenutome reći i to da je tijekom služenja vojnoga roka, početkom kolovoza 1943., imenovan »pričuvnim ustaškim nadporučnikom pravne struke«, čime mu je zapravo bio priznat čin koji je već prije dobio u UNS-u.⁸⁴

Po povratku iz vojske nastavio je raditi u očevome poduzeću sve do 20. kolovoza 1944., kada je odlukom tadašnjega ministra oružanih snaga Ante Vokića »kao pričuvni nadporučnik sudac imenovan za nadporučnika sudca pravosudne struke u I. ustaškom sdrugu u Sarajevu«,⁸⁵ u službu kojega je nakon nekoliko dana poslije imenovanja i pristupio. Na spomenutoj je dužnosti prema vlastitome svjedočenju ostao do sredine veljače 1945., kada je nakon pada Mostara u Sarajevu »sa neograničenim Pavelićevim ovlastima« osvanuo ustaški pukovnik Vjekoslav »Maks« Luburić, preuzevši zapovjedništvo i upravljanje nad svim tamošnjim ustaškim, domobranskim i redarstvenim snagama te civilnim aparatom. Po odluci Stožera pukovnika Luburića Svježić je tada bio određen za preuzimanje brige nad civilnim i vojnim izbjeglicama koji su se iz Hercegovine povukli u Sarajevo, a sjedište njegova ureda nalazilo se u vojarni »Filipović«.⁸⁶ O ovome konkretnom odjeljku Svježićeva djelovanja u Sarajevu, osim njegova poslijeratnoga svjedočenja, postoji i neposredan izvor, sačuvan doduše u prijepisu, a prema kojemu je on doista 18. veljače 1945. odlu-

⁸⁴ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 5, 68–70, kut. 923. U izvorniku stoji da je Svježić pričuvnim ustaškim natporučnikom pravne struke imenovan 3. kolovoza 1942., što je pogrešno jer umjesto spomenute treba stajati 1943., kada se Svježić zaista i nalazio na odsluženju vojnoga roka u Njemačkoj. Doduše, na drugome je mjestu zapisano da je dekret o imenovanju bio izrađen u kolovozu 1943., ali da ga je Pavelić potpisao tek u siječnju 1944 (HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 72–73, kut. 923).

⁸⁵ U drugome su vrelu pribilježeni malo drukčiji podatci. Tako u sačuvanoj SDS-ovoj dokumentaciji stoji da je Svježić 19. kolovoza 1944. kao pričuvni ustaški satnik bio raspoređen za »časnika suca Ratnog suda IX. ust. Stajaleg zdruga« te da je od 25. kolovoza 1944. do početka ožujka 1945. bio je u službi kao natporučnik-sudac I. ustaškog zdruga u Sarajevu, da bi pred sam kraj rata na ovim prostorima, 30. travnja 1945., bio imenovan ustaškim bojnikom pravosudne struke (HR-HDA-1561, br. 013.1.13., str. 336).

⁸⁶ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 5, kut. 923. Vojarna »Filipović« ili »Filipović lager« kompleks je vojnih objekata na lijevoj obali Miljacke izgrađen između 1878. i 1897. nazvan po barunu Josipu Filipoviću, zapovjedniku austrougarskih postrojbi koje su 1878. oslobodile Sarajevo od Turaka.

kom »Stožera pukovnika Luburića« imenovan zapovjednikom zaduženim »za smještaj vojnih obveznika, te pripadnika oružanih snaga te sviju drugih naoružanih postrojbi« u činu ustaškoga satnika. Iz istoga se vrela, doduše, može razaznati i to da je trebao skrbiti isključivo o vojno sposobnim osobama i pripadnicima raznih postrojbi, dok je za prihvata, smještaj i otpremu civilnih izbjeglica Luburić imenovao »[p]oglavn[oga] pobočnik[a] Lukasa Jurišića«. ⁸⁷

U tročlanome vojnome sudu I. ustaškog zdruga, izgleda, nije bilo previše posla jer je nekako u to vrijeme objavljena amnestija za pripadnike Ustaške vojnice, i to za najveći dio počinjenih kaznenih djela, pa je i sud zasjedao vrlo rijetko i zapravo se više bavio administriranjem i rješavanjem zaostalih spisa iz razdoblja prethodnoga predsjednika toga suda Redžepa Hajrovića negoli novim slučajevima. Zbog toga je Svježić dio vremena provodio i kao tumač njemačkoga jezika pri susretima vojnih izaslanstava NDH i njemačkih postrojbi koje su se preko Bosne povlačile dalje prema zapadu. ⁸⁸

Sredinom ožujka 1945., međutim, premješten je na mnogo zahtjevniju dužnost. Tada mu je, u prisutnosti najviših izaslanika vlade NDH, glavaru Građanske uprave u Sarajevu Ivici Frkovića, njegovoga zamjenika Feliksa Poljanića te ministra Vjekoslava Vrančića, koji se tada nalazio u Sarajevu, Luburić uručio dekret sa svojim potpisom o imenovanju »predsjednikom prijekog ratnog suda sa sjedištem u Sarajevu«. Prema vlastitim riječima, zbog straha od Luburića, kojemu se »u ono vrijeme i najviši funkcioneri nisu usudjivali [...] protusloviti«, to je namještenje morao prihvatiti. ⁸⁹

Vijeće prijekoga ratnog suda sastojalo se od triju članova, dok su ostali članovi bili imenovani iz redova ustaških i domobranskih časnika. Sve ih je na temelju prethodne ovlasti dobivene od Pavelića imenovao Luburić. Svježić je zabilježio da svi imenovani članovi vijeća »zbog kratkoće vremena i malog broja rasprava« nisu sudjelovali u radu prijekoga suda, kojemu se sjedište nalazilo u zgradi Vojnog suda III. zbornog područja u Sarajevu. Prijeki je ratni sud djelovao na temelju prethodno podignutih optužnica po vojnome tužitelju po kojima je vijeće suda sastavljeno od predsjednika i dvaju članova održavalo rasprave na kojima su pribivali i optuženici s braniteljima, koji su se birali iz redova vojnih sudaca. Nakon čitanja optužnice slijedilo je preslušavanje svjedoka optužbe i/li optuženika, a poslije rasprave, u kojoj su riječ imale i optužba i obrana, suci su se povlačili na tajno vijećanje, na kojemu se glasalo o krivnji, odnosno kazni prema optuženicima, budući da je prijeki ratni sud, osim smrtnih, mogao dosuđivati i vremenske kazne. U glasanju o krivnji i kazni nije

⁸⁷ Ustaška vojnica, HR-HDA-250, Stožer pukovnika Luburića, Dnevna zapovijed br. 1/45, kut. I.

⁸⁸ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 73–77, kut. 923.

⁸⁹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 87, kut. 923.

bila potrebna jednoglasnost, nego obična većina. Ako je sudsko vijeće donijelo smrtnu presudu, osuđenik se preko branitelja imao pravo obratiti vrhovnome vojnom zapovjedniku, kojega je sud ustanovio (dakle, u ovome slučaju Luburiću) za preinaku kazne u vremensku ili se obratiti poglavniku s molbom za pomilovanje. Naime, ovakvi su prijeki ratni sudovi imali nadležnost nad područjem na kojemu je zapovijedao vojni zapovjednik koji ih je utemeljio, a sudili su svim pripadnicima oružanih postrojbi kao i civilima, ako su ovi bili povezani s vojnim osobama pri počinjenju konkretnih krivičnih djela. Sa svim presudama ovoga suda javnost je bila upoznata putem plakata postavljenih na javnim mjestima, kao i objavljivanjem u sarajevskom *Novom listu*. Osuđenici na vremenske kazne na odsluženje su bili upućivani u Lepoglavu.⁹⁰

Sudeći prema Svježićevu poslijeratnom svjedočenju, najveći dio optuženih pred prijekim ratnim sudom bili su iz redova domobranskih i (manje) ustaških postrojbi, dok je civila bilo vrlo malo. Optužbe su bile različite, od malverzacija s robom i novcem, preko razbojstava do, dakako, suradnje s neprijateljem. Svježić se, ako je vjerovati njegovim riječima, zalagao za donošenje što blažih (vremenskih) kazni u trajanju od nekoliko mjeseci do godine dana, što je navodno bilo vrlo rijedak slučaj pri ostalim sudovima u NDH. Međutim, svjedočio je također, da je sud donio i 10 do 15 smrtnih presuda koje su, kao i sve ostale, bile zabilježene u popratnoj sudskoj dokumentaciji, ali i u tiskovinama. Da su njegove izjave bile točne te da je sudio pravedno, uvijek se zalažući za umanjanje kazni i blaži pristup suda, u doba njegova svjedočenja pred komunističkim istražiteljima tobože su mogli posvjedočiti i »nadporučnik domobranski Bekir Omersoftić i nadsatnik domobranski sudac Vejsil Hadžibegić, koji [su] se nalaz[ili] na slobodi u Sarajevu i zauzima[li] izvjesne položaje, što je [bio] najbolji dokaz o strogosti i ošt[r]ini osuda koje je taj sud donosio.«⁹¹ Mora se, međutim, kazati da su ove Svježićeve tvrdnje bile daleko od istine, budući da je »Prieki ratni sud stožera pukovnika Luburića« u ovome razdoblju na smrt osudio mnogo više osoba nego što ih se Svježić u svojim iskazima u zatočeništvu mogao ili želio prisjetiti.⁹²

Nakon što je naređeno povlačenje svih endehazijskih postrojbi iz Sarajeva i Svježić se uputio prema Zagrebu 6. ili 7. travnja i to, navodno, sam na motorkotaču (!), budući da, kako je tvrdio, nije imao nikakve dužnosti niti je stvarno pripadao nekoj vojnoj jedinici. Kući je stigao 10. ili 11. travnja 1945. Budući da je i dalje bio sudac

⁹⁰ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 88–92, kut. 923.

⁹¹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 92–93, kut. 923.

⁹² Usp. Slavko Dadić, »Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu«, u: *Sarajevo u revoluciji. U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945)*, sv. 4, Sarajevo, Historijski arhiv Sarajevo, 1981, str. 183–189.

I. ustaškoga zdruha, na taj način formalno potpadajući III. ustaškom zboru,⁹³ Luburić ga je odredio da preuzme »inventar „Časne Radne Službe“, koja je odlukom Pavelića bila ukinuta«. Radilo se o imovini bivše Državne časne radne službe, poslije Državne radne službe (DRS), poluvojnički organizirane opće i obavezne službe svih državljana NDH od 19. do 25. godine života, osnovane po uzoru na sličnu službu u Trećem Reichu. Utemeljena je zakonskom odredbom krajem srpnja 1941., sa zadaćom odgoja obveznika u narodnome duhu, uklanjanja staleških suprotnosti te poštovanja (napose seljačkoga) rada obavljanjem općekorisnih poslova. Svježić je imao zadaću popisati cjelokupnu imovinu DRS-a, kako bi se jedan njezin dio upotrijebio za opskrbu pojedinih jedinica III. ustaškoga zbora.⁹⁴

Pod sam konac travnja 1945. promaknut je u pričuvnoga ustaškog bojnika pravosudne struke, ali to imenovanje, izgleda, zbog skoroga potpunog rasapa NDH, nikada nije objavljeno u službenim glasilima. Nekoliko dana potom, vjerojatno 6. svibnja, zajedno s ostacima ustaških i domobranskih postrojbi te civilima, napustio je Zagreb, krenuvši preko Brežica i Celja prema Dravogradu, odnosno austrijskoj granici. U Bleiburgu ga je, zajedno s ostalom vojskom, razoružala Jugoslavenska armija, a sljedećih se nekoliko dana skrivao u pedesetak kilometara udaljenome selu Eibiswald. Tamo je, kako je sam naveo, »vidio bezciljnost i besmislenost emigrantskog života i povlačenja po inozemstvu«, odlučivši se zbog toga, kao i zbog činjenice da mu je supruga ostala u Zagrebu, vratiti u domovinu.⁹⁵ Oktavijan se, naime, 28. travnja 1945. vjenčao s već prije spomenutom Editom, djev. Binder, rođenom 23. siječnja i krštenoj 18. veljače 1923. u župi Čemerno nedaleko od Sarajeva. Odabranica je bila kći Franje, željezničkoga povjerenika iz Sarajeva, i Mice, djev. Uzelac, iz Semizovca.⁹⁶ Prema riječima oca Stjepana Žige, koji je doduše netočno za datum sinovljeva vjenčanja navodio »6. ili 7. maja 1945. godine«, Oktavijan se s budućom suprugom upoznao za boravaka u Sarajevu, u kojemu je ona privredivala kao činovnica pri tamošnjem mirovinskom zavodu.⁹⁷

U Eibiswaldu se Svježić priključio kolonama bugarske vojske koje su se preko Austrije i Mađarske vraćala na istok, putujući s njima nekoliko dana i zamijenivši pritom svoju vojničku bluzu za plavo njemačko radno odijelo. Kod mjesta »Počitrn«

⁹³ I. ustaški zdruh u Sarajevu, naime, ušao je u sastav 8. hrvatske divizije koja je pak ušla u sastav III. ustaškog zbora. Usp. Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2003., str. 371, 406.

⁹⁴ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 95–96, kut. 923. Usp. i »Državna časna radna služba«, u: *Tko je tko u NDH*, str. 468–469 te Barić, str. 300, 359, 383 i dalje.

⁹⁵ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 96–97, kut. 923.

⁹⁶ HR-HDA-1448, ZM-34L/214, Župa Čemerno, MKR 1885-1931.; ZM-34C/652. Zagreb, župa Sv. Marija, MKV 1915-1948.

⁹⁷ HR-DAZG-1216, K 437/47, str. 2, kut. 172.

(najvjerojatnije Podturen; op. M. S.) skelom je prešao Muru, prijavivši se vlastima kao radnik prezimena »Kesterčanek«. Tamo je ostao nekoliko dana, da bi s većom skupinom izbjeglica u pratnji »mjesne milicije« bio sproveden u Mursko Središće, zatim u Čakovec te u Koprivnicu. Nakon odmora od nekoliko dana po tamošnjim privatnim dvorištima i kućama, s još nekoliko osoba i bez oružane pratnje iz Koprivnice je upućen u Bjelovar, kamo je stigao nakon nekoliko dana potpuno iznuren naporima i zaražen tifusom. U bjelovarskoj se bolnici zbog spomenutoga oporavljao sljedećih četrdesetak dana, da bi se poslije – nabavivši propusnicu – pješice uputio prema Zagrebu, u koji je stigao oko 20. kolovoza 1945.⁹⁸

5. Život u ilegali i UDBA-ine uze

Sudeći prema njegovu kasnijem svjedočenju, Svježić se po povratku u rodni grad, svjestan činjenice da se ne smije uputiti izravno k obitelji, javio bračnome paru Antoniji i Slavku Pavlija, koje je poznao iz predratnih vremena i kod kojih je na adresi Belostenčeva ulica 6 stanovao njegov prijatelj, stolarski pomoćnik Vjekoslav Dilberović, za kojega je pretpostavljao da je ostao u Zagrebu »pošto se nije uopće politički za vrijeme NDH isticao«. Iako su ga odlučili primiti, tamo se nije zadržao dugo zbog vrlo loših stambenih uvjeta (svi su stanari boravili i spavali u istoj sobi) te stalnih razmirica među supružnicima. Prinuđen otići na drugo mjesto, preko supruge je zamolio svojega negdanjeg srednjoškolskog vjeroučitelja, tada sveučilišnoga profesora, Janka Obreškog, da mu pronađe smještaj u tzv. crnoj školi, odnosno svećeničkome sjemeništu na Kaptolu, gdje je doista i proboravio nešto više od tri tjedna, nakon čega se zbog početka školske godine i dolaska studenata bogoslovije morao iseliti te ponovno vratiti k Pavlijama, kod kojih tada više nije stanovao Dilberović. Tamo je boravio od kraja listopada 1945. do ožujka 1946., kada je iselio zbog istih razloga zbog kojih je i prvi put napustio Belostenčevu ulicu. Od sredine ožujka 1946. do 17. ili 18. svibnja 1947. skrivao se u domu majčinih neudanih sestara Viktorije i Evice Zagota u Palmotićevoj ulici 32a, kada se posredstvom izvjesne Margarete Ivanović preselio k njenoj prijateljici u Ulicu Crvene armije (bivša i današnja Zvonimirova ulica), gdje je samo tjedan dana poslije, 25. svibnja »rano u jutro po organima UDB-e uhićen«.⁹⁹

Ovaj se Oktavijanov iskaz o skrivanju pred vlastima u rodnome gradu neposredno poslije rata, doduše, ponešto razlikuje od iskaza njegova oca Stjepana Žige o istim događajima u kojemu je pred istražiteljima koncem lipnja 1947., vjerojatno želeći zaštititi sinovljeve svojevremene stanodavce, izjavio da se ovaj skrivao isključivo u Amruševoj i Palmotićevoj te da su za njegov ilegalni boravak u Zagrebu znali samo

⁹⁸ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 97–98, kut. 923.

⁹⁹ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 98–99, kut. 923. Usp. i: HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 4, kut. 107.

članovi uže obitelji. To gotovo sigurno neće biti posve točno jer je Stjepan Žiga, kako je već prije napomenuto, nakon suočavanja s činjenicom da mu je sin također uhićen, promijenio iskaz, navodeći među ostalim da je za njega i snahu Editu preko veza u Rijeci pokušavao ishoditi propusnice za prelazak preko granice, odnosno za odlazak u Trst k mlađemu sinu Velimiru,¹⁰⁰ iz čega se može uočiti da je za sinovljevo skrivanje znalo puno više ljudi od onih koje je izrijekom naveo, o čemu je – uostalom – vlastitim izjavama poslije svjedočio i Oktavijan osobno.

Kakogod bilo, početkom svibnja 1947. vlasti su za Svježićev tajni boravak u metropoli doznale što preko doušnika, što zbog činjenice da mu je supruga Edita ostala u drugome stanju.¹⁰¹ Pogotovo je ovo posljednje moralo biti povodom da se ozbiljnije posvete njegovu pronalaženju i uhićenju, koje se doista i odigralo pod već spomenutim okolnostima krajem svibnja 1947. i u kojemu su, ako je suditi prema raspoloživim podacima, važnu ulogu odigrale i osobe kojima je Oktavijan trebao vjerovati.

Kada su ga pronašle, komunističke su se vlasti potrudile da od Oktavijanova privođenja imaju koristi. Izgleda da im se kao razmjerno visoko pozicionirani dužnosnik ustaškoga režima i blizak suradnik »Dide« Kvaternika i »Maksa« Luburića učinio vrijednim izvorom za bolje upoznavanje nedavnih ratnih događaja i, posljedično, za obračunavanje s neprijateljima novih jugoslavenskih vlasti. Po tomu Svježić nije činio nikakvu posebnost, budući da su na sličan način isljednicima poslužili i brojni drugi uhićeni pripadnici bivšega endehazijskog aparata poput, primjerice, zapovjednika Poglavnikovih tjelesnih združova i jednog od ustaških pukovnika – »rasova«, Ante Moškova.¹⁰²

Raspoloživa vrela, naime, svjedoče da je Svježić u UDBA-inim zatvorima i pod kontrolom njezinih pripadnika držan kroz cijelo razdoblje od uhićenja u kasno proljeće 1947. pa do posljednjih dana zime 1951., kada je nakon sudskoga procesa strijeljan. Također je izvjesno da je najveći dio toga vremena proveo upravo u Zagrebu, u »zatvoru UDB-e za NR Hrvatsku, sa jednim prekidom od 17 mjeseci, kada [...] se nalazio u zatvoru UDB-e za Jugoslaviju u Beogradu«.¹⁰³ I taj podatak, kao i činjenica da ni zagrebački Okružni sud svojedobno nije znao na kojemu se mjestu osuđenik nalazi na odsluženju kazne,¹⁰⁴ svjedoče da je Svježić istražiteljima trebao neprestano biti pri ruci.

¹⁰⁰ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 5, kut. 107.

¹⁰¹ HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 6, kut. 107.

¹⁰² Usp. HR-HDA-1561, br. 013.0.58, str. 336.

¹⁰³ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 99, kut. 923.

¹⁰⁴ Usp. HR-DAZG-1216, K 260/46, str. 63–69, kut. 107.

To nije značilo i da ga na bilo koji način žele poštediti konačne sudbine. Usporedno sa stalnim ispitivanjima, odnosno izvještavanjima o endehazijskome upravnom, redarstvenom i vojnom aparatu, komunističke su vlasti pripremale i teren za sudski proces koji je Svježića trebao proglasiti ratnim zločincem i neprijateljem naroda. Taj su postupak, izgleda, samo donekle usporili kako bi od njegovih iskaza izvucli najveću moguću korist za daljnji obračun s pripadnicima propaloga režima.

Optužnica potpisana po javnome tužitelju za grad Zagreb, Mati Zaninoviću, podignuta je pred zagrebačkim Okružnim sudom 7. prosinca 1950., dakle gotovo tri i pol godine nakon uhićenja. U njoj je Svježić optužen da je »od 14. VII. – 23. XII. 1941.« bio član Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu, pri čemu je »kao član toga suda učestvovao u izricanju smrtne kazne nad 21 osobom«, uglavnom članovima Komunističke partije Jugoslavije te suradnicima ili simpatizerima NOP-a. Pored toga pripisivalo mu se i to da je »od 1. I. 1942. do početka X. 1942.« u činu ustaškoga natporučnika djelovao u UNS-u, obavljajući povjerljive zadatke i izravno suradujući s Eugenom Kvaternikom i Jurom Francetićem te da je kao zamjenik višega redarstvenoga povjerenika za Velike župe Vuka i Bilogora Viktora Tomića i po njegovim nalogima djelovao »u cilju istrebljenja srpskog stanovništva i ugušivanja NOP-a«, pri čemu je »uz najveća zlostavljanja i mučenja« na području Srijema bilo »likvidirano [...] 1.500 – 2.500 ljudi«. Naposljetku, teretilo ga se i da je »od 19. VIII. 1944. do 26. III. 1945.« kao ustaški natporučnik pravosudne struke bio članom i predsjednikom »ratnoga suda I. ustaškog zdruga«, a od 26. III. 1945. i predsjednikom prijekoga ratnoga suda koji je osnovao »poznati ratni zločinac Vjekoslav Maks Luburić u Sarajevu te u navedenom svojstvu izrekao raznim osobama pripadnicima KPJ i drugim suradnicima NOP-a 31 smrtnu osudu, koje su i izvršene«. Optužba je prijedlog za pokretanje sudskoga procesa po navedenim točkama potkrjepljivala svjedočenjima i izjavama deset svjedoka te ovjerovljenim prijepisima brojnih izvornih dokumenata i objava iz raznih tiskovina.¹⁰⁵ Optužnica s pozivom na raspravu optuženome je u »zatvoru Uprave državne bezbjednosti za grad Zagreb« uručena već dan nakon podizanja, 8. prosinca 1945., iz ruku predsjednika sudskoga vijeća Žarka Vimpulšeka. Već sljedećega dana Svježić je predao punomoć za zastupanje odvjetniku Ivi Politeu, koji ga je, kao i njegova oca, (vjerojatno) branio i na prethodnome sudskom postupku 1946.¹⁰⁶

Glavna je rasprava pred sudom održana već 12. prosinca, a Svježić je po predloženim točkama optužbe isprva djelomično priznao krivicu, naglašavajući da je u endehazijski upravni i sigurnosni aparat bio prisiljen pristupiti kako bi pružio zaštitu obitelji jer se za njegova oca »govorilo da je židovskog podrijetla«. Također je, uz činjenice koje je već bio priznao u istražnome postupku i kojih se i dalje držao, sma-

¹⁰⁵ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 251–253, kut. 923.

¹⁰⁶ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 254–256, kut. 923.

trajući da je kao član sarajevskoga Pokretnog prijekog suda dužnost obnašao profesionalno, tvrdio i da je njegova uloga na položaju zamjenika Viktora Tomića u Srijemu bila posve administrativne i stručne naravi te da se zbog neslaganja s postupcima najviših struktura UNS-a na osobni zahtjev i povukao iz službe.¹⁰⁷

Na suđenje, koje je, za razliku od troipolgodisnjega čekanja, započelo i završilo u istome danu, osobno su bila prizvana samo dva svjedoka optužbe: Zagrepčanka Marija Pavoković, svojedobno zaposlenica u kartoteci višega redarstvenog povjerenika Tomića za vrijeme njegove akcije u Srijemu, te Sarajlija Zorislav Ugljen zvani »Braco«, suradnik komunističkoga pokreta i sin Asima Ugljena, svojedobno državnoga tajnika u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja NDH kojega je, usput kazano, Svježić na zamolbu njegova oca, a preko ministra pravosuđa Mirka Puka, uspio spasiti od postupka pred Pokretnim prijekim ratnim sudom u Sarajevu u drugoj polovici 1941., a vjerojatno i od moguće smrti. Prema dostupnim dokumentima i s današnjega motrišta sudeći, niti prisutni svjedoci niti pisane izjave nekoliko osoba koje nisu pribivale suđenju (među kojima je bio i Dragutin Maltarić, negdanji javni tužitelj iz Sarajeva koji je dio krivice za vlastite postupke pred Pokretnim prijekim sudom u Sarajevu pokušao svaliti na Svježića) nisu pružili izravne dokaze o optuženikovoj osobnoj krivici za ono za što ga se u postupku teretilo. To, međutim, nije bilo dostatno da ga mine najteža moguća kazna, iako je, vjerojatno na nagovor branitelja Politea, a i sam svjestan situacije u kojoj se nalazi, i Svježić potkraj postupka odlučio u potpunosti priznati krivnju, moleći da mu bude izrečena vremenska kazna. Sud je, međutim, odlučio prihvatiti sve točke optužnice, osim nekih sitnijih stavaka vezanih za posredovanje u odnosima među pojedinim visokorangiranim osobama u ustaškom pokretu tijekom Svježićeva djelovanja u UNS-u, tako da ni kazna nije mogla biti manja od na koncu izrečene: smrt strijeljanjem, trajan gubitak građanskih prava i konfiskacija cjelokupne imovine.¹⁰⁸

Posve očekivano, Svježićev se branitelj u njegovo ime već 20. prosinca 1950. žalio na presudu Okružnoga suda, predloživši Vrhovnome sudu NRH odbijanje optužbe i preinačivanje smrtne u »vremenitu [kaznu] lišenja slobode s prisilnim radom od 20 godina«, pronalazeći tomu uporište u činjenici da je zbog istih djela za koje ga se teretilo u pobijanome postupku Oktavijan 1946. u odsutnosti već bio osuđen upravo na vremensku kaznu jednaku ovoj predloženoj u žalbi. Politeo je pritom držao da se bez novih dokaza i elemenata optužbe postupak protiv njegova branjenika nije niti smio ponovno provesti, a time posljedično i biti zaključen smrtnom kaznom zbog počinjenih ratnih zločina. Navodio je također da je sama činjenica da se Svježiću sudilo čak tri i pol godine nakon uhićenja dovoljno govorila da ga vlasti nisu smatrale ratnim zločincem takvih razmjera da je predstavljao veliku opasnost za

¹⁰⁷ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 258–259, kut. 923.

¹⁰⁸ HR-DAZG-1007, K 372/50, str. 32, 258–260, 262–264, kut. 923.

ново društveno uređenje. Također, napominjao je da se njegov klijent čitanjem marksističke literature i dnevnoga tiska (što mu je tijekom dotadanjega služenja završne kazne bilo dopušteno i na što je potican) već bio »dosta popravio«, doznajući detalje o nastanku i razvitku nove države te »njezinu ne samo razliku, nego upravo suprotnost svemu onome što je bila stara Jugoslavija, a napose tzv. NDH«. ¹⁰⁹

Opširna, uravnotežena i stručno utemeljena Politeova žalba nije urodila plodom. Vrhovni je sud 19. siječnja 1951. u potpunosti odbacio njezine navode, smatrajući da su postupak pred Okružnim sudom u Zagrebu, kao i presuda od 12. prosinca 1950., pravovaljani i dobro odmjereni jer se u odnosu na presudu iz 1946. radilo o sasvim novim elementima optužbe, kao i činjenicama na temelju kojih je Svježić optužen i osuđen. Potvrđujući prvostupanjsku presudu, Vrhovni je sud zaključio da »ublažavanju izrečene kazne nema mjesta [budući da je optuženik] doista bio zdušni i fanatični suradnik okupatora i najvećih krvoloka, ustaša Dide Kvaternika, Luburića, Francetića i Tomića, s kojima je bio i usko povezan i kojima je služio do posljednjega časa njihove krvave „vladavine“«. ¹¹⁰

U takvim okolnostima jedino što je Svježiću i njegovomu pravnome zastupniku preostalo bilo je slanje molbe za pomilovanje Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ koja je već 24. veljače 1951. odbačena. ¹¹¹ Bila je to ujedno i zadnja slamka spasa za Oktavijana, koji je, sudeći prema dostupnim vrelima, do posljednjeg trenutka vjerovao u pravni sustav nove države, kao i u vlastitu djelomičnu nevinost za postupke za koje je bio optužen. Barem se tako može iščitati iz rukopisne bilješke suca Vimpuške na kratkome zapisniku o uručanju odluke Prezidijuma Narodne skupštine u prostorijama zatvora u Petrinjskoj 12. Tada je naime zabilježeno da »[o]sudenik od uzbuđenja nije u stanju da potpiše [zapisnik]«, ¹¹² što se vjerojatno ne bi dogodilo da se nije nadao boljemu ishodu. Neuvažavanjem molbe za pomilovanje, upućene najvišem saveznom tijelu kojemu se mogao obratiti, bile su iscrpljene sve pravne mogućnosti koje su Svježiću, njegovoj obitelji i branitelju Politeu bile raspoložive. Vlastima se, s druge strane, nakon dugogodišnjega odugovlačenja neobično žurilo zatvoriti čitav postupak pa je nad osuđenikom samo dan nakon uručivanja odluke Prezidijuma, 6. ožujka 1951., u 23 sata na zagrebačkome Mirogoju izvršena smrtna kazna strijeljanjem. ¹¹³

¹⁰⁹ HR-DAZG-1007, K 372/50, Žalba I. Politea, bez oznake stranice dokumenta, kut. 923.

¹¹⁰ HR-DAZG-1007, K 372/50, Odluka Vrhovnog suda NRH, bez oznake stranica dokumenata, kut. 923.

¹¹¹ HR-DAZG-1007, K 372/50, Dopis Odsjeku za pomilovanja Ministarstva pravosuđa NRH i Odluka Prezidijuma, bez oznake stranica dokumenata, kut. 923.

¹¹² HR-DAZG-1007, K 372/50, Zapisnik od 5. ožujka 1951, bez oznake stranice dokumenta, kut. 923.

¹¹³ HR-DAZG-1007, K 372/50, Zapisnik o strijeljanju od 7. ožujka 1951, bez oznake stranice dokumenta, kut. 923.

6. Izbrisano postojanje

Sagledavajući dostupne podatke o životu Oktavijana Svježića, s današnjega motrišta teško se ne zapitati jesu li ga odgovorne dužnosti koje je počeo obnašati nedugo nakon uspostave NDH jednostavno zatekle premladoga i nespremnog, u raskoraku s ekskluzivnim hrvatstvom protkanih intimnih stremljenja i stvarne društvene zbilje početkom 1940-ih godina. Slijedom spomenutoga, teško je ne zapitati se i kakvu je ulogu u tome odigralo židovsko podrijetlo koje je po očevoj liniji baštinio od predaka i je li upravo ono bilo okidačem za približavanje pravaštvu te u konačnici i ustašama. Pri posljednjem treba imati u vidu da nekakva iznenadna prelaska u drugi nacionalno-ideološki tabor nije moglo biti jer se Oktavijan osjećao Hrvatom i bio kršten u katoličkoj vjeri, kojoj su u vrijeme njegova rođenja pripadali i njegovi roditelji. Pa ipak, možda nije nemoguće da su ga odjeci podrijetla nagnali da u Židovima nenaklonjenim vremenima prihvatiti drukčije nazore. Po tomu su se, izgleda, obojica sinova Stjepana Žige Svježića razlikovala od oca, nekada člana Demokratske stranke Ljube Davidovića.

Ako je vjerovati Oktavijanovim riječima, izrečenim pred komunističkim istražiteljima poslije uhićenja 1947., upravo je zaštita podrijetlom židovske obitelji pred ustaškim režimom bila razlogom njegova priključivanja državnim službama NDH. Iako spomenuto možda nije posve netočno, nekako se ne uklapa u njegovo predratno političko djelovanje i (ne)formalno pripadanje ustaškom pokretu. Naposljetku, sve je to manje važno od onoga što je u stvarnosti uslijedilo. Svježić je nakon stjecanja doktorata prava i na temelju ranijih poznanstava s osobama koje će preuzeti zvučne dužnosti u novome državnom aparatu već u prvim danima postao jedan od pouzdanih kotačića režima. Ne treba pritom izgubiti iz vida da se uistinu radilo o počecima uspostave vlasti NDH, u kojima su njegove sposobnosti i mladenački zanos vrednovani toliko da je doskora postavljen na dužnost člana Pokretnoga prijekog suda u Sarajevu. Poslije je uslijedilo namještenje u UNS-u i izravna suradnja s Eugenom Kvaternikom te preko njega s Jurom Francetićem i Viktorom Tomićem. Razmimoilaženje s pravcem djelovanja potonjega i službovanje u Srijemu za vrijeme zloglasne Tomičeve akcije možda ga je krajem 1942. i navelo na istupanje iz sigurnosnoga aparata i državne službe uopće te zapošljavanje u očevoj tvrtci, a možda je, međutim, s Kvaternikom i Tomićem jednostavno bio uklonjen.

Kako god bilo, takav mu razvoj događaja, načelno gledajući, nije baš koristio, o čemu svjedoči i činjenica da se ubrzo nakon napuštanja UNS-a morao odazvati redovitoj vojničkoj izobrazbi. Učinio je to nevoljko, nastojeći je izbjeći na sve raspoložive načine, da bi napokon polugodišnje služenje u vojsci zaključio otpustom zbog bolesti i nesposobnosti. Po povratku u Zagreb nastavio je s radom u Javoru d. d. sve do ljeta 1944., kada se ponovno dao nagovoriti na pristupanje državnoj službi, prvo kao sudac I. ustaškoga zdruga, a zatim i kao predsjednik Luburićeva prijekoga rat-

noga suda u Sarajevu, vjerujući valjda u preživljavanje NDH kada su i mnogi istaknutiji dužnosnici njezina aparata u to debelo sumnjali. To su ujedno bile i posljednje zvučne službe koje je obnašao. Nakon napuštanja bosanske metropole i kratkotrajnoga zadržavanja u Zagrebu, uslijedilo je povlačenje s vojnim postrojbama i civilima prema jugoslavensko-austrijskoj granici, ali i odluka da se iz Austrije vrati u rodni grad, u kojemu je ostavio suprugu i druge članove obitelji. Prema dostupnim vrelima sudeći, Oktavijan je bio itekako svjestan opasnosti koja mu je prijetila od novih vlasti. Da je bilo drukčije, vjerojatno se sljedeće dvije godine ne bi skrivao, nadajući se da će sa suprugom uspjati neopaženo napustiti Zagreb i prijeći granicu prema Italiji.

To se, međutim, nije dogodilo. Predugo skrivanje kod prijatelja i obitelji te zatrudnjivanje supruge, jugoslavenskim je sigurnosnim službama moralo upasti u oko. I jest, u posljednjim danima svibnja 1947., kada su i Stjepan Žiga i Oktavijan privedeni. Za razliku od oca, koji je nakon dvije godine odsluživanja kazne pušten na slobodu, tek toliko da na njoj doskora premine, sin je više nikada nije oćutio ni vidio bližnje. Nepuna četiri ljeta proveo je po zatvorima UDBA-e u Zagrebu i Beogradu, dajući iskaze istražiteljima o vlastitome sudjelovanju u događajima tijekom razdoblja 1941–45., vjerojatno se i sam nadajući da će na taj način biti spašen od najteže moguće kazne. Komunistički je režim, međutim, mislio drukčije. U potpunosti izolirajući Svježića od vanjskih zbivanja, držeći ga punokrvnim ustašom i najbližim suradnikom ozloglašanih »Dide« Kvaternika, Francetića, Tomića i Luburića, te odugovlačeći s osuđivanjem, kao da su ga još za života pokušali izručiti zaboravu. Donekle su u tome i uspjeli kada su ga nakon tri i pol godine isljeđivanja u svega nekoliko dana prosinca 1950. optužili i osudili na smrt. Uslijedilo je još nekoliko mjeseci u kojima su žalbe za promjenu sudske odluke i/ili pomilovanje osuđenika otišle u vjetar, sve do posljednjega sata 6. ožujka 1951. na zagrebačkome Mirogoju i kraja, u koji, sudeći po vrelima, tridesetšestogodišnji bivši ustaški dužnosnik, osuđen kao ratni zločinac, do posljednjega dana nije vjerovao.

Naposlijetku, možda bi navlačenje koprene zaborava barem za članove Svježićeve obitelji bilo manje mučno da su navrijeme saznali za njegovu konačnu sudbinu. Gotovo je nevjerojatno, naime, da se ni jedna institucija vlasti dugo nakon izvršenja kazne nije udostojala obitelji javiti za Oktavijanovu smrt. Propustio je to učiniti i njegov inače pedantan pravni zastupnik Politeo (ako je i on uopće bio upoznat s tom činjenicom). Drukčije valjda majka Štefanija, potpisujući se uime snahe i unuke 8. lipnja 1964. – dakle punih 17 godina od sinovljeva uhićenja – zagrebačkome Okružnom sudu ne bi odlučila podnijeti svojeručno pisanu zamolbu, nadajući se da će novi Zakon o pomilovanju, proglašen nekoliko mjeseci prije,¹¹⁴ donijeti mogućnost oslobo-

¹¹⁴ Usp. »Zakon o pomilovanju SFRJ iz 1964. godine«. <http://www.smrtinakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Zakon%20o%20pomilovanju%20SFRJ%20iz%201964.%20godine..pdf> (pristupljeno 29. VIII. 2023).

denja (i) njenom sinu. U njoj je navela da je nakon presude Vrhovnoga suda iz 1951. u Beogradu pokušala osobno zatražiti pomoć kod izvjesnoga »generala Stepanovića«,¹¹⁵ koji joj je tada poručio da se mirno vrati kući i da će s njezinom zamolbom biti sve u redu. Nakon toga nikada nije »ništa pismeno dobila«, što joj je ulijevalo nadu da je smrtna kazna izrečena Oktavijanu možda na koncu preinačena i da se on još uvijek nalazi u nekome zatvoru. Na posljednju su se zamolbu nadležni ipak udostojali odgovoriti. Okružni je sud u kratkome otpisu 10. lipnja 1964. moliteljicu obavijestio o bespredmetnosti njezina traženja, navodeći da je nad Svježićem, a na temelju prethodne pravomoćne presude i odbijenih žalbi za pomilovanje, u ožujku 1951. izvršena smrtna kazna.¹¹⁶ Bio je to i konačni kraj svih nada da je Oktavijan na životu, a možda i svojevrsno olakšanje za njegove bližnje, koji su duboko u sebi vjerojatno nosili spoznaju da su takva očekivanja slabo utemeljena u stvarnosti. Sedamnaest godina proteklih u neizvjesnosti morale su ostaviti traga na Oktavijanovim bližnjima, u novome društvenom uređenju (ili inozemstvu) umnogome obilježivši njihove živote. Opravdano ili neopravdano, zasluženno ili nezasluženno, teško je odgovoriti – a to, uostalom, i nije zadatak ovoga priloga.

¹¹⁵ Možda pukovnik Svetislav Stefanović »Ćeća«, tada pomoćnik ministra unutrašnjih poslova FNRJ, a negdanji zamjenik načelnika Odjeljenja za zaštitu naroda pri Ministarstvu narodne obrane.

¹¹⁶ Usp. HR-DAZG-1007, K 372/50; Molba za pomilovanje od 8. 6. 1964; Otpis Okružnoga suda u Zagrebu od 10. 6. 1964 – sve bez oznake stranice dokumenata, kut. 923.

ARHIVSKA VRELA

Državni arhiv u Zagrebu (DAZG)

HR-DAZG-1007. Okružni sud u Zagrebu

HR-DAZG-1216. Okružni narodni sud za grad Zagreb

Hrvatski državni arhiv (HDA)

HR-HDA-248. Ustaška nadzorna služba

HR-HDA-250. Ustaška vojnica

HR-HDA-313. Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne Republike Hrvatske

HR-HDA-492. Domobransko popunidbeno zapovjedništvo Bjelovar

HR-HDA-501. Pravni Fakultet Sveučilišta u Zagrebu

HR-HDA-597. Industrijska komora u Zagrebu

HR-HDA-1448. Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji

HR-HDA-1561. Služba državne sigurnosti Republičkoga sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZG)

NDS – Nadbiskupski duhovni stol,

ŽASM – Župski arhiv Zagreb – Gornji Grad, Sveti Marko

MREŽNI IZVORI

»Fertilio, Luka Evandelist«, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/fertilio-luka-evandjelist>

<https://billiongraves.com/grave/Stjepan-Svje%C5%BEi%C4%87/13207247>

<https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15> [U tražilicu upisati Velimir Svježić]

»Jesam li Židov/ka i što učiniti kad saznam odgovor«, <https://zidovi.hr/jesam-li-zidov-ka-i-sto-uciniti-kad-saznam-odgovor/>

»Svježić, Oktavijan (Frischmann, Muci)«, <https://zbl.lzmk.hr/?p=2465>

»Zakon o pomilovanju SFRJ iz 1964. godine« <http://www.smrtinakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Zakon%20o%20pomilovanju%20SFRJ%20iz%201964.%20godine.pdf>

LITERATURA

Barić, Nikica. 2003. *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Colić, Mladen. 1973. *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.* Beograd: Delta-pres,

Dadić, Slavko. 1981. »Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu«. U: *Sarajevo u revoluciji. U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945)*, sv. 4, str. 181–195. Sarajevo: Historijski arhiv Sarajevo.

»Državna časna radna služba«. U: *Tko je tko u NDH*, str. 468–469. Zagreb: Minerva, 1997.

Goldstein, Ivo. 2001. *Holokaust u Zagrebu.* Zagreb: Novi liber i Židovska općina.

Hrvatski narod, 1. V. 1941., str. 1.

Jareb, Jere (ur.). 1995. *Eugen Dido Kvaternik. Sjećanja i zapažanja 1925-1945. Prilozi za hrvatsku povijest*. Zagreb: Naklada Starčević.

Jelić-Butić, Fikreta. 1969. »Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 1(1–2), 55–90.

Žutarnji list, 9. X. 1935., str. 1, 21.

Korb, Alexander. 2010. »Integrated Warfare? The Germans and the Ustaša Massacres: Sarmia 1942«. U: *War in a Twilight World. Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe, 1939-45* (ed. Ben Shephard, Juliette Pattison), 210–232. Palgrave Macmillan.

»Košak, Vladimir«. U: *Tko je tko u NDH*, str. 199. Zagreb: Minerva, 1997.

Lazić-Gojko, Dušan (ur.). 1982. *Sremsko krvavo leto 1942*. Sremska Mitrovica: Sremske novine.

Matković, Hrvoje. 2002. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske (Drugo, dopunjeno izdanje s koloriranim prilogom Ikonografija)*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.

Obhodaš, Amir. 2020. *Vojne operacije u istočnoj Bosni. Zima 1941./1942*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Srpak, Nikolina. 2006. »Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945).«, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 1117–1144.

»Tomić, Viktor«. U: *Tko je tko u NDH*, str. 401. Zagreb: Minerva.

THE VERDICT FOR A COURT-MARTIAL JUDGE: THE FATE OF THE USTASHA OFFICIAL OKTAVIJAN SVJEŽIĆ

Mario Stipančević

Croatian State Archives in Zagreb
mstipanecvic@arhiv.hr

ABSTRACT: The fate of Oktavijan Svježić had not been hitherto recorded in detail. Even though it concerns a relatively high-ranked official of the judicial and secret security system of the Independent State of Croatia (ISC), the information known to the public regarding his professional activities remains scant and incomplete, whereas that concerning his private life, including the information on his birth and death, is imprecise. The latter particularly includes the facts regarding his origin. Because of this, inter alia, he deserves an extensive discussion. More precisely, in several works where he is mentioned, he is named as »Muci Frischman«, which was used to emphasise his Jewishness and via that the implication of direct proselytism in joining the Ustasha movement.

However, more meticulous research based on the original archival sources has shown that his life story is not as nearly as simple. The fact is that Oktavijan Svježić never had the Frichtmann surname, even though his relatives and friends indeed called him »Muci«. He was born a Croat and baptised as a Catholic, the faith to which both of his parents belonged at the time of his birth. His Jewish genes were the heirloom of his father Stjepan Žiga or, to be more precise, his grandfather Marko Frischmann, who at the end of the 19th century most probably moved from Banja Luka to Croatia with his family. Oktavijan's father converted to Catholicism alongside his brothers and sisters in 1907, thus changing his surname to Svježić, i.e. the Croatian version of its German original. All this, however, is not enough to label Oktavijan a Jewish convert.

It is most likely that Oktavijan's Jewish origin had in fact played a certain role in his (in)formal joining of the Ustasha movement before World War II. In any case, he himself testified to the post-war Communist investigators that he had joined the state apparatus to protect his family, which was stigmatised by its Jewishness. There could be a grain of truth in that statement, but the real reasons were much

deeper. Even before the new state was established on the ruins of the Kingdom of Yugoslavia, Svježić became a dependable member of pro-Ustasha organisations, maintaining close contacts with Slavko Kvaternik, a distinguished member of the movement and later on »a marshal«. All this encouraged the young and perspective doctor of law to become state-employed immediately after the new regime had been established.

After briefly serving as a secretary to the first ISC commissioner for Bosnia and Herzegovina, he became a member of the mobile court-martial in Sarajevo in the summer of 1941. In early 1942, he began working in the Ustasha Surveillance Service (UNS), which is also when his friendship with Eugen »Dido« Kvaternik began. While in the UNS he became prominent for mediating in arms and munitions procurement for the Home Guard and Ustasha troops during their breakthrough to Drina River under the command of Jure Francetić in late 1941 and early 1942, and later on in the infamous »Action« led by Viktor Tomić in Strychia in the summer of 1942, where he served as his deputy. At his own request, he withdrew from the secret service, then partially performed his military service, and worked for his father's private company. In August 1944, he once again entered the civil service, acting as a judge or a presiding member of military courts-martial in Sarajevo, attending to these duties until the end of the ISC.

Joining the Home Guard and the Ustasha troops in their withdrawal from Sarajevo and shortly afterwards from Zagreb, he was disarmed at the Yugoslavian–Austrian border and afterwards he furtively decided to return to his native town, where he had left his wife and parents. Before his arrest in 1947, he had been hiding for two years from the Communist authorities, who had in the meantime sentenced him in absentia to twenty years of hard labour for committed war crimes. He spent the next four years in prisons writing various reports on participating in war events and on persons he had collaborated with. In the end, he was sentenced to death in a procedure at Zagreb's County Court in 1950. It was carried out by firing squad at Zagreb's Mirogoj Cemetery in March 1951, after numerous unsuccessful appeals to the Supreme Court of the People's Republic of Croatia and the Presidency of the National Assembly of Yugoslavia. His family members, including his wife and daughter, learned of his fate thirteen years later, i.e. seventeen years after his arrest.

Keywords: Oktavijan Svježić; »Muci« Frischmann; biography; Independent State of Croatia (ISC); mobile court-martial; Ustasha Surveillance Service (UNS)

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje 4.0 međunarodna (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Sadržaj se smije umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti, prerađivati i koristiti u bilo koju svrhu, uz obavezno navođenje autorstva i izvora.